

Tanzimat Fermanı'nın İlanından Latin Alfabesinin Kabulüne Elifbâ Öğretimi*

Hatice AYAR

Dr., Seyyid Necati Efendi Mürüvvet Hatun Kur'an Kursu Öğreticisi
Ph.D, Tutor in the Seyyid Necati Efendi Mürüvvet Hatun Quran Course
Ankara, Turkey
haticeayar83@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2259-2567

İrfan BAŞKURT

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi,
Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı
Professor Dr., Istanbul University-Cerrahpasa, Hasan Ali Yücel Faculty of
Education, Department of Classroom Education
İstanbul, Turkey
irfanbaskurt54@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0690-816X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 02 Kasım / November 2020

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 15 **Sayfa / Pages:** 579-616

Atıf / Cite as: Ayar, Hatice - Başkurt, İrfan. "Tanzimat Fermanı'nın İlanından Latin Alfabesinin Kabulüne Elifbâ Öğretimi [The teaching of Elifbâ (the Qur'anic Alphabet) from the Proclamation of Imperial Edict of Tanzimat to the

* Bu çalışma "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kur'an Öğretim Materyali Olarak Elifbâlar (1824-1928)" isimli doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. This article is extracted from doctorate dissertation entitled "Elifbâ used for teach Quran from Ottoman until the Republic Period (1824-1928)" (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

Acceptance of the Latin Alphabet]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 15 (December 2020): 579-616.

<https://doi.org/10.18498/amailad.799640>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/amailad>.

The teaching of Elifbâ (the Qurânic Alphabet) from the Proclamation of the Imperial Edict of Tanzimat to the Acceptance of the Latin Alphabet

Abstract

In the Islamic world, both learning and teaching of the Qur'ân has been considered an important duty since the early days. The first step of teaching the Qur'ân is undoubtedly the teaching of Arabic Alphabet. The teaching activity through elifbâs (the Qur'anic Alphabet) is important for proper reading of the Qur'ân.

In this study, the historical process of the elifbâ courses taught at primary schools from the proclamation of the Imperial Edict of Tanzimat to the acceptance of the Latin Alphabet (1839-1928), is discussed. The basic problem of the research was identified as discussing the questions of "How was the Qur'ân taught with the elifbâs, which were used in primary schools in the period from the proclamation of the Imperial Edict of Tanzimat until the acceptance of the Latin alphabet (1839-1928)?"

The aim of the study was to identify the problems experienced in elifbâ courses with its methods, and to evaluate the development in elifbâs in the context of teaching the Qur'ân. Although great importance has been paid to the learning and teaching of the Qur'ân from the early days of Islam to our present day, it is seen that studies conducted on the elifbâs with which the Qur'ân is taught are insufficient. For this reason, this study is important in terms of revealing the historical accumulation related to elifbâ teaching.

In this study, the document analysis, one of the method of qualitative researches, was used. The data on the historical process of elifbâ teaching was obtained from the literature review and Ottoman Archives of the Presidency. The catalogs of many libraries, which especially the National Library, were

scanned to reach the elifbās published between 1856 and 1928. Also, second-hand booksellers and collectors were applied to obtain elifbās. In this way, more than 200 elifbās were identified that were prepared between 1856 and 1928. These elifbās were classified as sections in Ottoman Turkish teaching, teaching of the Qur'ān, and teaching of both Ottoman Turkish and Qur'ān. In the study, elifbās both for Ottoman Turkish and Qur'ān teaching was examined. In this direction, some of the 62 elifbās identified were supplied as digital and printed. During the examination of the elifbās, descriptive analysis was done and the resulting data were interpreted to reach results.

As a result of the study, it was seen that the elifbā classes in primary schools were at the forefront of teaching the Qur'an until the mid-19th, while the teaching of Ottoman Turkish remained secondary. It was found that the problems experienced in the teaching of the Qur'ān and Ottoman Turkish were closely related to issues such as the registration and attendance to primary schools were being not obligatory, the lessons being done individually, and that both the Qur'ān and Ottoman Turkish were taught by using one single elifbā. Since the past as of mid-19th, it was found that learning of Ottoman Turkish became more important than in the past, which has led to the teaching of Qur'an to secondary after the opening of Secondary Schools as an alternative to Primary Schools. Especially from 1890s onwards, some factors such as the teaching of Turkish sounds of letters in the elifbās that were prepared with sound method to teach Ottoman Turkish, the grasping of similar vowel letters in Turkish as if they were the same letters, and the fact that not adequate time was allocated for the subjects, such as *cazm*, *shadda*, and *mad* which are necessary to read the Qur'ān, negatively affected the teaching of the Qur'ān. As a result of the decisions at the Thessalian Teachers Congress gathered to solve the problem in question, the preparation of separate elifbās for the teaching of Qur'ān and Ottoman Turkish has been an important development in terms of teaching the Qur'ān since 1911.

Based on the studied elifbās, it was understood that the preparation of elifbās to use in the teaching of the Qur'ān based on sounds that will facilitate learning in our present day, and will be useful for the correct pronunciation of Arabic sounds of letters. Furthermore, it has been determined that in the teaching of Qur'ān elifbā without combining similar letters, such as *ص س ث* in *s*, which are similar in Turkish, by emphasizing that they have different sounds, and without establishing a sound link between Arabic letters and Turkish letters, as

in the examples of a tie's ط, and a germ's ج, will make it easier to read the Qur'ân with the correct pronunciation.

Keywords: Religious Education, Primary Schools, Elifbâ Teaching, Sound Method, Letter Method.

Tanzimat Fermanı'nın İlanından Latin Alfabesinin Kabulüne Elifbâ Öğretimi

Öz

İslam dünyasında Kur'ân'ın öğrenilmesi ve öğretilmesi, İslam'ın ilk günlerinden itibaren önemli bir vazife olarak kabul edilmiştir. Kur'ân öğretiminin ilk basamağı hiç kuşkusuz Arap alfabesinin öğretilmesidir. Elifbâlar yoluyla yapılan bu öğretim faaliyeti, Kur'ân'ın usulüne uygun olarak okunabilmesi açısından önemlidir.

Bu çalışmada Tanzimat Fermanı'nın ilanından Latin alfabesinin kabulüne (1839-1928) kadar geçen sürede ilk mekteplerde okutulan elifbâ dersinin tarihi süreci ele alınmaktadır. Araştırmanın temel problemi, Tanzimat Fermanı'nın ilanından Latin alfabesinin kabulüne (1839-1928) kadar geçen sürede sıbyan mektepleri ve ibtidâî mekteplerde okutulan elifbâlarda Kur'ân nasıl öğretilmiştir? olarak belirlenmiştir.

Araştırmada mekteplerdeki elifbâ derslerinde yaşanan problemler ile derslerde kullanılan yöntemlerin tespit edilmesi ve elifbâlardaki gelişimin Kur'ân öğretimi bağlamında değerlendirilmesi hedeflenmiştir. İslam'ın ilk günlerinden günümüze Kur'ân'ın öğrenilmesine ve öğretilmesine büyük önem verilmesine rağmen Kur'ân'ın öğretildiği elifbâlarla ilgili çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Bu sebeple çalışmamız elifbâ öğretimi ile ilgili tarihi birikimi ortaya koymasına bakımından önem arz etmektedir.

Nitel yöntemin kullanıldığı araştırmada doküman analizi yapılmıştır. Çalışmada elifbâ öğretiminin tarihi süreci ile ilgili verilere literatür taraması ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinden ulaşılmıştır. Çalışmada tetkik edilen 1856-1928 yılları arasında yayımlanmış elifbâlara ulaşmak için Milli Kütüphane başta olmak üzere birçok kütüphanenin katalogları taranmıştır. Ayrıca elifbâları tespit etmek için sahaflara ve koleksiyonere de başvurulmuştur. 1856-1928 yılları arasında hazırlanmış 200'ün üzerinde elifbâ tespit edilmiştir. Bu elifbâlar Osmanlı Türkçesi öğretiminde kullanılanlar, Kur'ân öğretiminde kullanılanlar hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'ân öğretiminde kullanılanlar olarak 3'lü tasnife tabi tutulmuştur. Çalışmada hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'ân

öğretim elifbâları ele alınmıştır. Bu doğrultuda tespit edilen 62 elifbânın bazıları dijital bazıları ise matbu olarak temin edilmiştir. Elifbâların incelenmesi sırasında betimsel analiz yapılmış, elde edilen veriler yorumlanarak sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmamızın neticesinde sıbyan mekteplerindeki elifbâ derslerinde 19. yüzyılın ortalarına kadar Kur'ân öğretiminin ön planda olduğu, Osmanlı Türkçesi öğretiminin ise ikinci planda kaldığı görülmüştür. Kur'ân ve Osmanlı Türkçesinin öğretiminde yaşanan problemlerin sıbyan mekteplerine kayıt dönemi ve devam zorunluluğu olmaması; buna bağlı olarak derslerin bireysel usul ile yapılması ve tek bir elifbâ kullanılarak hem Kur'ân'ın hem Osmanlı Türkçesinin öğretilmeye çalışılması ile yakından ilgili olduğu belirlenmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Türkçesini öğrenmenin geçmişe nazaran daha önemli hale gelmesinin, sıbyan mekteplerine alternatif olarak açılan ibtidâî mekteplerinde Kur'ân öğretiminin ikinci plana alınmasına sebep olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 1890 yılından itibaren Osmanlı Türkçesi öğretmek amacıyla savfî usul ile hazırlanan elifbâlarda harflerin Türkçe seslerinin öğretilmesi, Türkçe açısından benzer sesli harflerin aynı harfmış gibi kavratılması, Kur'ân okumak için gerekli olan cezm, şedde, med gibi konulara yeterince zaman ayrılmaması Kur'ân öğretimini olumsuz etkilemiştir. Söz konusu problemin çözümüne yönelik olarak Selanik Muallimler Kongresinde alınan kararlar neticesinde 1911 yılından itibaren Kur'ân ve Osmanlı Türkçesi öğretimi için ayrı ayrı elifbâlar hazırlanması da Kur'ân öğretimi açısından önemli bir gelişme olmuştur.

Tetkik edilen elifbâlardan hareketle günümüzde Kur'ân öğretiminde kullanılacak elifbâların sesi esas alarak hazırlanmasının öğrenmeyi kolaylaştıracağı, harflerin Arapça seslerinin doğru telaffuz edilebilmesi açısından faydalı olacağı anlaşılmıştır. Ayrıca Kur'ân elifbâsı öğretiminde Türkçe bakımından sesleri birbirine benzeyen ث س ص harflerinin s harfinde birleştirilmeden farklı seslere sahip oldukları vurgulanarak; harflerin tavşanın ط'sı, kurbağanın ق'ı örneklerinde olduğu gibi Arapça harfler ile Türkçe harfler arasında ses bağı kurulmadan öğretilmesinin, Kur'ân'ın doğru telaffuzlarla okunmasını kolaylaştıracağı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Sıbyan Mektepleri, Elifbâ Öğretimi, Ses Yöntemi, Harf Yöntemi.

Giriş

İslam dünyasında Kur'ân'ın öğrenilmesi ve öğretilmesi, İslam'ın ilk günlerinden itibaren önemli bir vazife olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilköğretim seviyesinde eğitim veren sıbyan mekteplerinin de temel hedefi Kur'ân öğretimi olmuştur. Bu okullarda Hz. Peygamberin hadisleri doğrultusunda İbn Sahnûn (öl. 256/870), Kabîsî (öl. 403/1012) ve İbn Sînâ (öl. 428/1037) gibi İslam âlimlerinin de tavsiye ettiği üzere çocukların eğitimine Kur'ân okumayı öğretmekle başlanmıştır.¹ Kur'ân öğretiminin ilk basamağı kuşku yok ki Arap alfabesinin öğrenilmesidir. Elifbâlar yoluyla yapılan bu öğretim faaliyeti, Kur'ân'ın usulüne uygun olarak okunabilmesi açısından önemlidir.

Sıbyan mekteplerinde Kur'ân ve Osmanlı Türkçesi, bilindiği kadarıyla ilk elifbâ olduğu kabul edilen *Elifbâ Cüz'ü* (ts.) kullanılarak öğretilmiştir. El yazması nüshaları da bulunan² elifbânın yazarı ve yayın yılı ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. *Elifbâ Cüz'ü* isimli eserle önce Kur'ân'ın öğretildiği, Kur'ân okuma belli bir seviyeye ulaştıktan sonra ise Osmanlı Türkçesi öğretimine başlandığı bilinmektedir.³ İleride ayrıntılı olarak izah edilecek olan *Elifbâ Cüz'ü*'nde üstün, esre, ötre hareke, tenvin ve cezm ile ilgili örnek hece okumaları yapılırken; med olan ا و ى, şedde ve diğer okuma kuralları ile ilgili örneklerle yer verilmemektedir. Bu durum, elifbâyı bitiren öğrencinin Kur'ân'ı rahatlıkla okumasının önündeki önemli engellerden biridir. Kur'ân okuma belli bir seviyeye ulaştıktan sonra Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kitapların okutulmasına geçilmiş, fakat elifbâda hareke-i

¹ Mehmet Faruk Bayraktar, "Muhammed İbn Sahnûn", *Klasik İslam Eğitimcileri*, ed. Mustafa Köylü - Ahmet Koç (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 27; Süleyman Akyürek, "Kabîsî", *Klasik İslam Eğitimcileri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 133; Abdurrahman Dodurgalı, "İbn Sînâ", *Klasik İslam Eğitimcileri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 200.

² *Elifbâ Cüz'ü* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanetler Hazinesi, 436-437), 18a; *Elifbâ Cüz'ü* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 2561/165), 18a; *Elifbâ Cüz'ü* (İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi, 190-0410), 18a.

³ *Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiyye-İkinci Sene* (Dârülhilâfetülâliye: Matbaa-i Âmire, 1317), 16-21; *Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiyye-Üçüncü Sene* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1318), 230.

harfiye⁴ ile ilgili özel çalışmalar yapılmadığı için söz konusu kitapların okutulması pek mümkün olamamıştır.⁵

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında eğitim alanında yapılan ıslahatlar ivme kazanmıştır. Batı tipi eğitime yönelme ve devletin okuma yazma bilen yetişmiş insanlara ihtiyaç duyması, Osmanlı Türkçesi öğretimini önemli hale getirmiştir.⁶ Söz konusu yeni ihtiyaçlar doğrultusunda 1824 yılından itibaren sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi için ileride bahsi geçecek olan fermanlar ve talimatlar yayımlanmıştır. 1847 yılında rüşdiyelerde başlayan usûl-i cedid (yeni yöntem) hareketinden eş zamanlı olarak sıbyan mektepleri de etkilenmiştir. Sıbyan mektebini bitirip rüşdiyelere devam edecek öğrencilerin okuma yazma bilmesinin zaruri hale gelmesi 1856 yılından itibaren elifbâ öğretiminde kullanılmak üzere yeni elifbâlar yayımlanmasına zemin hazırlamıştır.

Tüm bu bilgilerden hareketle bu çalışmanın temel problemi, Tanzimat Fermanı'nın ilanından Latin alfabesinin kabulüne (1839-1928) kadar geçen sürede sıbyan mektepleri ve ibtidâi mekteplerde okutulan elifbâlarda Kur'ân nasıl öğretilmiştir? olarak belirlenmiştir. Söz konusu temel problem çerçevesinde alt problemler şu şekilde belirlenmiştir:

- Elifbâ öğretiminde hangi usuller kullanılmıştır?
- Usûl-i cedid hareketinin elifbâ öğretimine etkileri nelerdir?
- Osmanlı Türkçesi ve Kur'ân'ın aynı elifbâ ile öğretilmesi Kur'ân öğretimini nasıl etkilemiştir?
- 1856-1928 yılları arasında yayımlanan elifbâlarda nasıl bir gelişim ve değişim olmuştur?

Araştırmamızda sıbyan mektepleri ve ibtidâi mekteplerdeki elifbâ derslerinde yaşanan problemler ile derslerde kullanılan yöntemlerin tespit edilmesi ve elifbâlardaki gelişimin Kur'ân öğretimi bağlamında değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti'nde Kur'ân

⁴ *Hareke-i Harfiyye*: Osmanlı Türkçesi'nde sesli harf görevi gören ا, و, ی, ه harflerine denir. Makale boyunca imlâ harfleri olarak kullanılacaktır.

⁵ Ali Haydar, "Elifbâ Kitâbiyâtı", *Mu'allimler Mecmu'ası*, 17-18 (1924), 351.

⁶ Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", *150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007), 63.

okumanın ilk basamağı olan elifbâ öğretiminin nasıl yapıldığına dair müstakil ve yeterli çalışmanın olmaması, çalışmamızı önemli kılmaktadır.

Nitel yöntemin kullanıldığı araştırmada doküman analizi yapılmıştır. Çalışmada elifbâ öğretiminin tarihi süreci ile ilgili verilere literatür taraması ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinden ulaşılmıştır. Konuyla ilgili arşiv belgeleri tasnif edilerek günümüz Türkçesine çevrilmiş ve doğrudan ilgili olan belgeler çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada tetkik edilen 1856-1928 yılları arasında yayımlanmış elifbâlara ulaşmak için Milli Kütüphane başta olmak üzere birçok kütüphanenin katalogları taranmıştır. Ayrıca elifbâları tespit ve temin etmek için sahaflara ve koleksiyonerlere de başvurulmuştur. Böylece 1856-1928 yılları arasında hazırlanmış 200'ün üzerinde elifbâ tespit edilmiştir. Bu elifbâlar Osmanlı Türkçesi öğretiminde kullanılanlar, Kur'ân öğretiminde kullanılanlar hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'ân öğretiminde kullanılanlar olarak 3'lü bir tasnife tabi tutulmuştur. Çalışmada hem Osmanlı Türkçesi hem Kur'ân öğretim elifbâları ile sadece Kur'ân öğretim elifbâları ele alınmıştır. Bu doğrultuda tespit edilen 62 elifbânın bazıları dijital ortamda bazıları ise matbu olarak temin edilmiştir. Elifbâların incelenmesi sırasında betimsel analiz yapılmış, elde edilen veriler yorumlanarak sonuçlara ulaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde elifbâ öğretiminin nasıl yapıldığı hakkındaki ilk kapsamlı çalışma 2005 yılında Namık Kemal Şahbaz'ın hazırlanmış olduğu "Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi" isimli doktora tezidir. Söz konusu çalışma, Türkçe eğitimi alanında yapılmış ve tetkik edilen elifbâlar Osmanlı Türkçesi öğretim materyali olmaları bakımından ele alınmıştır.⁷

⁷ Namık Kemal Şahbaz, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).

1. Tanzimat Fermanı Öncesi Sıbyan Mekteplerinde Elifbâ Öğretiminin Durumu

Osmanlı Devleti'nin ilk eğitim kurumu olan sıbyan mekteplerinde, elifbâ, Kur'ân, ilmihal, tecvid, akaid ve kıraat dersleri verilmiştir.⁸ Söz konusu eğitimin daha sistemli ve verimli hale getirilmesi amacıyla Sultan II. Mahmut tarafından 1240/1824 yılında *Ta'lîm-i Sıbyân Hakkında Fermân-ı Âlî* yayımlanmıştır.⁹ Söz konusu fermanla eğitim öğretimin önemi, mektebe devam etme zorunluluğu, çocukların çalıştırılmaması ve mekteplerde öğretilen dersler hakkında malumat olmasına rağmen sıbyan mekteplerindeki derslerin içeriği ve derslerde uygulanacak öğretim yöntemleri konusunda ne yazık ki herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Sıbyan mektepleri hakkında yayımlanan ilk resmi belge olması sebebiyle önemli olan bu ferman ile sıbyan mekteplerini ıslah çalışmaları başlamıştır. Daha sonra yürürlüğe giren birçok kanunda maddeleri tekrarlanan ferman, yayımlandığı dönemde gerek sıbyan mekteplerinde köklü değişiklik yapmanın zor olması gerek medrese ve ulemanın desteğine ihtiyaç duyulması sebebiyle uygulanamamıştır.¹⁰

1838 yılında Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a tarafından bahsi geçen ıslah çalışmalarının devamı niteliğinde bir layiha yayımlanmıştır. Bu layihada sıbyan mekteplerinde yaşanan eğitim-öğretim problemleri sıralanarak çeşitli çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Öneriler arasında bulunan ve eğitim-öğretimin öğrencilerin kişisel özellikleri/bireysel farklılıkları dikkate alınarak yapılması gerektiği yönündeki öneri, dikkat çekicidir. Diğer yandan öğrencilerin hocanın karşısına teker teker çağrılarak ders vermeleri eleştirilmiştir. Çözüm olarak ise derslerin küçük gruplar halinde topluca yapılması tavsiye edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin Türkçe okuma yazma seviyelerinin iyileştirilebilmesi amacıyla sıbyan mekteplerinin devamı olarak Selâtin-i İzâm mektepleri açılması, iki hatim bitirmiş ve ilmihal bilgilerini öğrenmiş olan çocukların bu

⁸ Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri* (Bursa: Rağbet Yayınları, 1995), 27-29, 83-85.

⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (Dersâadet: Matbaa-i Osmaniye, 1301/1884), 277-279; Ayrıca bk. Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı XIX. Asır Osmanlı Ma'ârif Tarihi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338), 3-5.

¹⁰ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 59.

okullara yönlendirilmesi tavsiye edilmiştir. Öneriler arasında bahsi geçen okullara gönderilen öğrencilere Türkçe kitaplar okutulmasının bulunması dikkat çekicidir.¹¹ Bu öneriler, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî tarafından Kur'ân okumanın ikinci planda kalabileceği, hafızlığı sekteye uğratılabileceği ve küçük çocukların grup halinde ders yapamayacağı gerekçeleriyle reddedilmiştir. Fakat yapılan uzun yazışmaların neticesinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, devletin ihtiyacı olan okuma yazma bilen insanların sayısını artırmak amacıyla sıbyan mektepleri ile medreseler arasına sınıf-ı sânilerin açılmasına karar vermiştir.¹² Daha sonradan rüşdiye olarak anılacak olan bu mekteplerde çeşitli Türkçe kitapların okunması ve yazma çalışmalarının yapılması prensip haline getirilmiştir. Söz konusu kurumlar arası resmi yazışmalarda eğitim-öğretimle alakalı çeşitli sorunların tespit edildiği ve bunlara yönelik çeşitli öneriler getirildiği anlaşılmaktadır. Ancak sorunların çözümüne dönük önerilerin genel olarak Kur'ân öğretiminin aksamaması konusuna yoğunlaştığı bir gerçektir. Bu yazışmalarda dikkat çeken diğer bir husus, sıbyan mekteplerine devam eden çocuklar arasında iki hatim bitirmiş olanların Türkçe kitap okuyabilecek seviyede olmadıklarının belirtilmesidir. Söz konusu yazışmalar Osmanlı Türkçesi öğretimine yeterince zaman ayrılmadığını ortaya koyması bakımından önemlidir.¹³

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı¹⁴ ile Osmanlı Devleti'nde yeni bir döneme girilmiştir. Tanzimat Fermanı'nda, devlet yönetimi, halkın can ve mal güvenliği, zorunlu askerlik, yargı, adalet ve gayrimüslimlerle ilgili alanlarda yeni düzenlemeler yapılmasına rağmen eğitimle ilgili herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Abdülmecit'in 1845 yılında sadrazam ve vekillere hitaben okutulan bir başka fermanında eğitim konusuna yer verilmiş, halkın bilgisizliğinin giderilmesi; din ve dünya için geçerli eğitimin ülkenin uygun yerlerine

¹¹ *Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'arif-i Umûmiyye-İkinci Sene-* (Dârülhilâfetülâliye: Matbaa-i Âmire, 1317), 16-21.

¹² Mahmud Cevad, *Ma'arif-i Umûmiyye Nezâreti*, 17-18; Aziz Berker, *Türkiye'de İlk Öğretim* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1945), 8-11.

¹³ Mahmud Cevad, *Ma'arif-i Umûmiyye Nezâreti*, 17-18.

¹⁴ *Düstûr Birinci Tertîb* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289/1873), 4-7.

yayılması gibi hususların önemine vurgu yapılmıştır.¹⁵ Bunun üzerine mektepleri daha sistemli hale getirmek ve idare etmek amacıyla 1845 yılında Meclis-i Ma'ârif-i Muvakkat,¹⁶ 1846 yılında da Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti kurulmuştur.¹⁷

1.1. Usûl-i Cedîd Hareketinin Elifbâ Öğretimine Etkisi

Yeni yöntem anlamına gelen usûl-i cedîd, kısa zamanda etkili ve kolay bir şekilde eğitim-öğretim yapabilmeyi gerçekleştirmek amacıyla ortaya çıkmış bir harekettir. Bu amaç doğrultusunda mekteplerin fiziki şartlarında değişiklikler yapılmış, öğretim araç ve gereçleri çeşitlendirilmiş ve ders öğretim usulleri yeniden ele alınmıştır.¹⁸ İlk olarak 1847 yılında rüşdiyelerden beklenen verimin alınabilmesi amacıyla usûl-i cedîd üzere öğretim yapılmaya başlanmış ve bu yeni hareket sıbyan mekteplerini de etkilemiştir. Aynı yıl sıbyan mekteplerinin işleyişi ile ilgili malumat veren *Etfâlin Ta'lim ve Tadrîs ve Terbiyelerine Ne Vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Şıbyân Mekâtib-i Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât* yayımlanmıştır.¹⁹ Söz konusu talimatta,

- Hâlihazırda elifbâ öğretiminde uygulanan harf yönteminden farklı olarak harflerin gruplara ayrılarak üstün harekeli sesleri ile öğretilmesi,
- Harflerin kelime içinde aldığı farklı şekillerin tanıtılması,
- Tüm öğretim faaliyetlerinin daha başarılı olabilmesi için hoca ve öğrenciler tarafından yazılıp silinen taş levhalar kullanılması önerilmiştir.

¹⁵ Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Anı Yayınları, 2009), 120; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi, 2012), 159-160.

¹⁶ Osmanlı Arşivi (COA), *Mesâil-i Mühimme [İ. MSM]*, No. 25, Gömlek No. 653; Ayrıca bk. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 10; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 158.

¹⁷ Osmanlı Arşivi (COA), *Hariciye [İ. DH]*, No.134, Gömlek No. 6903. Ayrıca bk. Kodaman, *Abdülhamid Devri*, 12.

¹⁸ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 180-183, Akyürek, "Tanzimat Dönemi İlköğretim Okullarında Usûl-i Cedîd Hareketi" (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 94-99.

¹⁹ *Etfâlin Ta'lim ve Tadrîs ve Terbiyelerine Ne Vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Şıbyân Mekâtib-i Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât* (İstanbul: y.y., 1263/1847), 3-4.

- Öğrencilerin iki harfli hece ve kelimeleri yazmaları istenirken daha uzun kelimelerin yazılması, Kur'ân okumaya başladıktan sonraya bırakılmıştır. Harflerin bitişirken aldıkları şekillerin yazımının öğrenilmesinin zor olması sebebiyle böylesi bir yola başvurulduğu anlaşılmaktadır.
- Kur'ân'ın yazılıp silinmesi uygun görülmediği için elifbâyı bitiren öğrencilerin sözlük ve ahlak risalelerini kopyalayarak yazı çalışması yapmaya devam etmesi istenmiştir.

Geçmişte Kur'ân okuma belli bir seviyeye geldikten sonra Türkçe kitaplar okunması önerilirken söz konusu talimatta Türkçe okuma sürecinin öne alındığı görülmektedir. Bu tespitlerden hareketle devletin artık elifbâ dersleri ile Kur'ân ve Osmanlı Türkçesi okuma yazmayı birlikte öğretmeyi hedeflediğini söylemek mümkündür.

1857 yılında Ma'ârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin kurulması, sıbyan mektepleriyle ilgili çalışmaların daha düzenli hale gelmesini sağlamıştır. 1863 yılından itibaren İstanbul'da pilot olarak seçilen 36 mektepte usûl-i cedîd üzere eğitim yapılmaya başlanmış, ancak beklenen verim alınamamıştır.²⁰ Hatta bu mekteplerden mezun olanların rüştiyeye giriş sınavlarında yeterince başarılı olamadıkları eleştirilmiş, konuyla ilgili hazırlanan raporda çocukların 3-4 yılının Kur'ân okuma, ilmihal ve tecvid öğrenme ile geçirilmesi boşa zaman kaybı olarak değerlendirilmiştir.²¹

1869 yılında Ma'ârif-i Umûmiyye Nizâm-nâmesi'nin yayımlanmasından sonra sıbyan mektepleri ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır.²² Nizamnamede sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu, mektebe başlama yaşı, mektepte okutulacak dersler, derslere devamın takibi, mezun olan öğrencilerin rüşdiye mekteplerine devam edebileceği gibi pek çok hususa açıklık getirilmiştir. Okutulacak olan ders listesinde geçmişteki *elifbâ* dersinin *usûl-i cedîd üzere elifbâ* olarak güncellenmesi, elifbâ öğretiminde yeni bir döneme girildiğinin göstergelerindedir. Söz

²⁰ Osmanlı Arşivi (COA), *Meclis-i Vâlâ [İ. MVL]*, No. 481, Gömlek No. 21788; Ayrıca bk. Berker, *Türkiye'de İlk Öğretim*, 39-42; Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 62.

²¹ Osmanlı Arşivi (COA), *Şûrâ-i Devlet [ŞD]*, No. 205, Gömlek No. 11. Ayrıca bk. Osman Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977), 1-2/63-66; Akyürek, *Tanzimat Dönemi İlköğretim Okullarında Usul-i Cedid Hareketi*, 51-52.

²² *Ma'ârif-i Umumiyye Nizam-nâmesi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1286/1869), 1-4.

konusu nizamnameden bir yıl sonra 1870 yılında yayımlanan Te'lif ve Tercüme Nizâm-nâmesi'nde elifbâ dersinde okutulacak olan kitapların özellikleri sıralanırken Osmanlı Türkçesi öğretimi eksenli bir sıralama yapılması da usûl-i cedîd üzere elifbâ dersinden beklenenleri ortaya koyması bakımından önemlidir.²³

2. İbtidâî Mekteplerinde Elifbâ Öğretiminin Tarihi Süreci

Bilindiği gibi vakıflara bağlı olan sıbyan mekteplerinde belirli bir kayıt dönemi ve derslere devam zorunluluğu bulunmamaktaydı. Her vakfın kendi programını ve hocalarını belirlemesi eğitim öğretim faaliyetlerinde dağınıklığı beraberinde getirmekteydi. Bu ve benzeri hususlara ilave olarak elifbâ derslerinde okutulan elifbâların Kur'ân ve Osmanlı Türkçesi öğretiminde yetersiz kalması devletin bu gidişata çözümler bulmasını zaruri hale getirmekteydi. Ancak usûl-i cedîd hareketinin etkisi ile sıbyan mekteplerinde meydana gelen değişiklikler, medrese eğitimi almış hocaların tepkisini çekmişti. Bu tepkilerin, elifbâ derslerinde ilk olarak Osmanlı Türkçesi öğretilecek olması, Kur'ân'ın sıralara oturularak okunması ve Kur'ân metinlerinin tahtaya yazılıp silinmesinin saygısızlık olarak algılanması ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür.²⁴ Söz konusu tepkilerin artması üzerine 1874 yılında Nuruosmaniye Camii'nin yanında Sıbyân Numûne Mektebi adı ile usûl-i cedîd üzere öğretim yapılması planlanan ilk mektep açılmıştır.²⁵ 1874 yılından itibaren bir yandan sıbyan mektepleri usûl-i cedîd üzere yeniden düzenlenmiş, diğer yandan ibtidâî mektepleri açılmaya devam etmiştir.²⁶

²³ *Telif ve Tercüme Nizâm-nâmesi* (Dersâadet: Matbaa-i Âmire, 1287/1870), 14-15.

²⁴ *Sıbyan Mekatibi Hâce Efendilere İta Olunacak Tâlimat*, 3-5; Kilisli Muallim Rıfat, "Mekteb Hatıraları", *Mu'allimler Mecmu'ası* 30 (1925), 1325; Muallim Cevdet, "25 Sene Evvelki Hatıralardan: Selim Sabit Merhum Hakkında", *Tedrisât Mecmu'ası* 13/18 (Nisan 1925), 321; Selçuk Türkyılmaz, *İsmail Gaspralı'nın Eğitim Anlayışı* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 202.

²⁵ Osmanlı Arşivi (COA), *Dahiliye [İ. DH]*, No. 679, Gömlek No. 47295. Ayrıca bk. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 180-181, 207-208; Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 66-68; Zeki Salih Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)* (İstanbul: MEB Yayınları, 2004), 39.

²⁶ Zengin, *II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi* (Adana: Baki Kitabevi, 2003), 35-36.

Bu yeni mekteplerde muallimlik yapacak kişilerin yetiştirilmesi amacıyla 1868 yılında Dâru'l-Mu'allimîn-i Sıbyân açılmıştır.²⁷ Öğretmen okulunun müdürü olan Mehmed Cevdet'in hazırlamış olduğu elifbâ, önce Osmanlı Türkçesi öğretimini hedeflediği için muhafazakâr çevrelerin tepkisini çekmiş ve okul boykot edilmiştir. Öğrencisi olmadığı için kapanan öğretmen okulu, Mehmet Cevdet'in müdürlüğünde 1872 yılında yeniden faaliyete geçmiştir.²⁸ Konuyla ilgili belgelerden Mehmed Cevdet'in Dâru'l-Mu'allimîn-i Sıbyân'da usûl-i cedîd üzere elifbâ öğretiminin nasıl yapılması gerektiği hakkında dersler verdiğini ve bu derslerin de katılımcılar tarafından yararlı bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁹ Yeni açılan bu öğretmen okuluna sıbyan mekteplerinde muallimlik yapanların katılması istenmiş, fakat kısa sürede hepsinin eğitim alması mümkün olamayacağı için sınav sistemi geliştirilmiştir. Sınavda başarılı olanlar muallimliğe devam ederken başarılı bulunmayanların öğretmen okulunda eğitim alması sağlanmıştır.³⁰ İbtidâî mekteplerinin ve Dâru'l-Mu'allimîn-i Sıbyân'ın açılması usûl-i cedîd üzere öğretim faaliyetlerinin yaygınlaşmasını sağlamanın yanında yeni elifbâlar hazırlanmasına da zemin hazırlamıştır.

Yapılan tetkiklerden anlaşılmaktadır ki 1856 yılından itibaren hazırlanan bu yeni elifbâlar önce Osmanlı Türkçesini daha sonra Kur'ân okumayı öğretmeyi hedeflemiştir. Osmanlı Türkçesi öğretilirken harflerin Türkçede yaygın kullanılan sesleri ile öğretilmesi Kur'ân kıraati sırasında harflerin doğru seslendirilememesine sebep olmuş olmalı ki 1881 yılında yayımlanan bir ihtarnamede öğrencilerin harflerin mahreçlerini doğru olarak öğrenmelerinin önemi şu cümlelerle vurgulanmıştır.

²⁷ Osmanlı Arşivi (COA), İ. MSM., 25/261; Osmanlı Arşivi (COA), *Şûrâ-i Devlet [İ. ŞD]*, No. 10, Gömlek No. 484; Ayrıca bk. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 145-147.

²⁸ Osmanlı Arşivi (COA), *Mektûbî Kalemî [MF. MKT]*, No. 2, Gömlek No. 176; Ayrıca bk. Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, 577-580.

²⁹ Osmanlı Arşivi (COA), *Dahiliye [İ. DH]*, No. 679, Gömlek No. 47295; *Mâbeyn-i Hümayûn İradeleri [MB.İ]*, No. 79, Gömlek No. 89; Ayrıca bk. Mahmud Cevad, *Ma'ârif-i Umûmiye Nezâreti*, 134; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 209.

³⁰ Osmanlı Arşivi (COA), *Mektûbî Kalemî [MF. MKT]*, No. 2, Gömlek No. 176.

“(…) Yeni okumağa başlayan çocuklara dahi harflerin mahrec ve sadâlarını hakkıyla ve lââyık-ı vechile okuyup söylettirmeğe ve sâdece birbirine benzeyen (آ) “a” “a” (عا) harfleri gibi hurûf-ı mahallinde ve doğru telâffuz ettirmeğe ziyâdesiyle itinâ ve himmet olunmalıdır ki, ehl-ü iyâl ma'nâsına olan “âl” (آل) kelimesini “alâ” (على) mânâsına gelen “âl” (آل) gibi telâffuz edip de mânâ tağayyür etmemesi pek ehemdir.(…)”³¹

İhtarnamenin devamında hocaların dikkatsizliği ve ilgisizliği sebebiyle öğrencilerin harflerin mahreçlerini yanlış kavraması neticesinde Kur'ân okurken yapacakları hatalar ve okuma sırasında oluşacak günahlardan hocalarının sorumlu olduğu belirtilmiştir. Öte yandan dili yanlış mahreçlere alışmış öğrencileri düzeltmek için çaba sarf etmek de kıymetli bir davranış olarak övülmüştür.

Aynı yıllarda Abdülfettah Osmanlı Türkçesi öğretimini hedefleyen elifbâların Kur'ân'ı mahreçli olarak okumayı öğretmediğine dikkat çekmiştir.³² Aynı şekilde İsmail Hakkı da 1308/1891 yılında kendi adını taşıyan elifbâsında Osmanlı Türkçesi ve Kur'ân'ın iki farklı dil olmasına rağmen aynı alfabenin kullanıldığına işaret etmiş ve bunun öğrenmede olumlu sonuç vermediğini belirtmiştir. Kur'ân ve Osmanlı Türkçesi'nin farklı elifbâlarla öğretilmesini önermiştir.³³

2.1. Elifbâ Öğretiminde Yeni Bir Yöntem: Savtî Usûl

1890 yılına gelindiğinde elifbâ öğretiminde önemli bir gelişme olarak sesi esas alan elifbâlar hazırlanmaya başlanmıştır. Sesi esas alan elifbâların bir kısmında harflerin tamamı isimleri öğretilmeden sadece (ا, ب, ت gibi) üstün harekeli sesleri ile öğretilmiş, tüm harfler öğretildikten sonra hece okumalarına geçilmiştir.

Sesi esas alan elifbâların diğer bir kısmında ise harfler ya üstün harekenin harfe verdiği (ا, ب, ت gibi) seslerden ya da cezm işaretinin harfe verdiği (أ, ب, ت gibi) harfin doğal sesinden istifade edilerek tek tek veya küçük gruplar halinde öğretilirken hece okumaları yapılmaya başlanmıştır. Bu usulü benimseyen elifbâlarda her yeni harf ile birlikte

³¹ Mahmud Cevad, *Ma'ârif-i Umûmiye Nezâreti*, 210-211.

³² Abdülfettah, *Yeni Tertîb Elifbâ-yı Osmânî*, 3. (Eserdeki açıklamalardan ve arşiv kaynaklarındaki bilgilerden hareketle elifbânın 1891-1897 yılları arasında yazıldığı anlaşılmaktadır.) Osmanlı Arşivi (COA), *Mektûbî Kalemi [MF. MKT]*, No. 391, Gömlek No. 20.

³³ İsmail Hakkı, *İsmail Hakkı Elifbâsı* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1308/1891), 2-4.

okunabilecek hece ve kelime sayıları artmıştır. Her iki usulde kendi döneminde savtî usûl olarak isimlendirilmiştir.³⁴ Savtî usûl Osmanlı Türkçesi öğretiminde harflerin daha kolay ve doğru öğretilmesi açısından faydalı bulunmuştur.

Savtî usûl üzere hazırlanan elifbâlarda harflerin tek tek veya küçük gruplar halinde öğretilmesi, harfin sesinin ve şeklinin kavranması açısından önemli bir gelişmedir. Harflerin öğretimi sırasında müstakil şekillerinin yanı sıra yazım esnasında aldıkları şekillerin gösterilmesi, öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir unsurdur. Bütün bunlarla birlikte harflerin baş ve gövde olarak iki kısımda değerlendirilmesi, yazım sırasında daima baş kısmının yazıldığı vurgulanması yazı öğretimi bakımından dikkate değer uyarılardır.³⁵ Savtî usûl üzere hazırlanmış elifbâlarda harflerin isimleri genellikle elifbânın sonunda verilmektedir. Elifbâların asıl amacı Osmanlı Türkçesi öğretimi olduğu için önce imlâ harfleri daha sonra da hareke-i resmiye³⁶ öğretilmektedir. Harekelerin öğretimi sırasında da bilinenden bilinmeye ilkesi dikkate alınarak imlâ harflerinde öğrenilen bilgilere atıf yapılmakta ve Osmanlı Türkçesi okuma metinlerine yer verilmektedir.³⁷

Savtî usûl üzere hazırlanan elifbâların Osmanlı Türkçesi öğretmeyi hedeflemesi; şedde, tenvin, harf-i ta'rîf gibi konuların öğretimine yeterince zaman ayrılmaması, Kur'ân okumayı olumsuz yönde

³⁴ Satı Bey, "Elifbâyı Nasıl Öğretmeli", *Tedrisât-ı İbtidâiye Mecmu'ası 1* (Şubat 1326), 21-23.

³⁵ Mehmed Masum, *Usûl-i Şavtiyye* (İstanbul: Matbaa-i Arşak Garoyan, 1330), 16; Mustafa Faik, *Usûl-i Şavtiyye ve Ameliyye Üzere Müretteb Mükemmel ve Muşavver Elifbâ-yı Osmânî* (İstanbul: Şems Matbaası, 1330), 14; Ali İrfan, *Son Elifbâ-yı Osmânî* (Dersââdet: Şems Matbaası, 1328), 3, 16, 37-38; M. Abdülkadir, *Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî* (Dersââdet: y.y., 1327), 7; Mehmed İzzet, *Yeni Kırâatden Elifbâ* (İstanbul: Kanaat Matbaası, 1328), 7.

³⁶ *Hareke-i Resmîyye*: Asli hareketler olan üstün, esre ve ötre'ye denir. Makale boyunca hareke olarak kullanılacaktır.

³⁷ Salih İhsan, *Osmanlı Lisanı Elifbâsı* (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, 1326), 33; Mehmed Ali Harputi, *Resimli İlâveli Nev Usûl Ta'lîm-i Kırâ'at yâhûd Elifbâ-yı Türkî* (İstanbul: Matbaa-i Mokosyan, 1326), 6; Abdülkadir, *Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî*, 15-16.

etkilemiştir.³⁸ Elifbâ yazarlarından olan Mehmed Halid söz konusu uygulamayı şu cümlelerle eleştirmiştir:

“Ma'lûm olduğu üzere pek yakîn vakite kadar mekteblerimizde Türk elifbâsıyla okumaya ibtidâ eden çocuklarımız, bitirir bitirmez Kur'ân-ı Kerim'e başlatılırdı. Bunda hiç de isâbet edilemediğini kulağı, ağı ve gözü iyileştirecek hazırlıklar, temrînler yapılmadıkça doğrudan doğruya Mushâf-ı şeriften Kur'ân okutulamadığını tecrübe gösterdi.”³⁹

Aynı şekilde Ali Haydar da geçmişte açıklamada bulunan yazarlarla aynı fikirde olduğunu şu cümlelerle ortaya koymuştur:

“Şimdiye kadar ta'kîb olunan usûle göre Türkçe elifbâyı bitiren çocuğa, doğrudan doğruya eczâ-yı şerîfeye başlatılıyordu. Savtî usûle göre yazılan elifbâlarda en ziyâde Türkçe'nin kırâ'atına ehemmiyet verildiğinden ve Arabî lisânda kesretle kullanılan şedde, tenvîn, harf-i ta'rîf vesâ'ir hakkında melekeleri olmadığından, birden eczâ-yı şerîfeye geçen çocuklar azîm müşkülât karşısında kalıyorlardı. Senelerce uğraştıkları hâlde lâyıkıyla Kur'ân-ı Kerîm tilâvetine muvaffak olamıyorlardı.”⁴⁰

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere aynı elifbâ ile hem Osmanlı Türkçesi hem Kur'ân öğretimi yapmanın ortaya çıkardığı problemler yıllar sonra sadece Kur'ân öğretimi için hazırlanan elifbâlarda da dile getirilmiştir. Bu örnekler söz konusu durumun olumsuz etkilerinin görülmesi bakımından önemlidir.

2.2. Selanik'te Yapılan Muallimler Kongresinin Elifbâ Öğretimine Yansımaları

1911 yılında Selanik'te yapılan Muallimler Kongresi elifbâ öğretimi açısından önem arz etmektedir. Zira bu kongre ile aynı alfabeyi kullanmalarına rağmen Türkçe ve Kur'ân öğretiminin aynı dersin konusu olmadığı bu sebeple tek bir elifbâ ile hem Türkçenin hem Kur'ân'ın öğretilmesinin zor olduğu ifade edilerek iki ayrı elifbâ basılmasına karar verilmiştir. Elifbâ öğretimi üzerine müzakerede bulunan heyet, ilk olarak çocukların Türkçe elifbâyı öğrenmesini ardından Kur'ân öğrenmeye başlanmasını kararlaştırmıştır. Kongrede ayrıca Kur'ân elifbâlarının, Türkçe öğrenen çocuklara Kur'ân okumayı öğretmek amacıyla hazırlanacağı için harflerden ziyade hareke ve

³⁸ İsmail Hakkı, *İsmail Hakkı Elifbâsı*, 2-4; Abdülfettah, *Yeni Tertîb Elifbâ-yı Osmânî* (b.y.: y.y., ts.), 3; Mehmed Halid, *Kur'an Mu'allimi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341), 3.

³⁹ Mehmed Halid, *Kur'an Mu'allimi*, 3.

⁴⁰ Ali Haydar, *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1927), 1.

işaretlerin öğretimine ağırlık vermesi gerektiği belirtilmiştir.⁴¹ Yeni hazırlanacak Kur'ân elifbâlarıyla ilgili olarak bazı kıstaslar belirlenmiştir. Bu kıstaslar;

- Harflerin öğretiminde Arapça isimleri kullanılarak kolaydan zora doğru öğretim yapılması,
- Harekelerin öğretiminde daha önce öğrenilen imlâ harflerinin harfe verdiği seslerden istifade edilmesi,
- Okuma sırasında hiçbir şekilde heceleme yapılmaması,
- Şedde ve tenvin gibi işaretlerin öğretimi yapılırken kelimelerin önce işaretle daha sonra açık şekilde yazılması,
- Hurûf-u mukataanın tahtada yazılıp anlatılarak öğretilmesi olarak sıralanabilir.

Ayrıca kongrede Kur'ân öğretimi sırasında dikkat edilmesi gereken hususlar da sıralanmıştır. Bu hususlar; ders sırasında konuların önce tahtada sonra elifbâ üzerinde çalışılması, mümkün olduğunca mahreçlere riayet edilerek okuma yapılması, öğrenilen tüm konuların her zaman uygulanmasının sağlanması, yeni konuların önceki konuların üzerine bina edilmesi, derslerin kesinlikle ezberlenmemesi, öğrencilerin motive edilmesi için zaman zaman Mushaf'tan okumalar yaptırılmasıdır. Bu kongreden sonra Kur'ân öğretiminde kullanılmak üzere heyet tarafından belirlenmiş kıstaslara uygun elifbâlar hazırlanmaya başlanmıştır.⁴²

Kongrede elifbâ öğretimi ile ilgili alınan kararlar, 1913 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. 1913 yılında yürürlüğe giren Tedrîsât-ı İbtidâ'îyye Kânûn-ı Muvakkâti kapsamında ibtidâî mektepleri ile rüşdiye mektepleri birleştirilmiştir. 6 yıllık eğitimin birinci senesi elifbâ ve eczâ-yı şerîfe dersinde altı ay boyunca Osmanlı Türkçesi öğretimi yapılması ve yedinci aydan itibaren Kur'ân öğretimine

⁴¹ Heyet, "Elifbâ Müzâkerâtı", *Selanik Vilâyeti Birinci Mu'allimler Kongresi Mecmu'ası* (Selanik: Osmaniye Matbaası, 1328), 31-35, 230.

⁴² Ahmed Cevad, *Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum* (İstanbul: Matbaa-i Osmânîye, 1328); Midhat Sadullah, *Cumhuriyet Elifbâsı-Kur'an-ı Kerim'e Başlıyorum* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye, Matbaa ve Kütüphanesi, 1342); Mustafa Şefik, *Resimli Güzel Elifbâ: İkinci Kısım-Kur'an-ı Kerim'e Hazırlık* (İstanbul: y.y., 1340); Demir Hafız Mehmed, *Kur'an-ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1345).

geçilmesi planlanmıştır.⁴³ Dönemin eğitimcilerinden biri olan Satı Bey, ibtidâî mekteplerinin 6 yıla çıkarılmasını fiziki ve ekonomik şartları gerekçe göstererek eleştirmiş ve ibtidâîlerdeki asıl sorunun eğitim öğretimin hedefinin olmayışı ve derslerin belirli bir usul çerçevesinde yapılmaması olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Kongreden sonra Kur'ân öğretmek amacıyla basılan elifbâların neredeyse tamamı, harf yöntemi üzere hazırlanmış, harfler daha önce Türkçe elifbâda öğrenildiği için doğrudan hareke öğretimine geçilmiştir. Osmanlı Türkçesinde kullanılan sesler ile öğretilen harflerin mahreçlerinin öğretimine bazı elifbâlarda yazar notu olarak⁴⁵ bazılarında ise örnek hece ve kelimelerle⁴⁶ vurgu yapılmışsa da mahreç öğretimi daha çok tecvid derslerinin konusu olarak görülmüştür.⁴⁷ Kur'ân öğretimi amacıyla hazırlanan elifbâlar içerisinde yeni usul önerilerinde bulunan yazarlar olmasına rağmen söz konusu usuller dönemin sosyal ve siyasi şartları sebebiyle yaygınlaştırılamamıştır. Zira söz konusu yıllarda Kur'ân öğretiminin örgün eğitim kurumlarında geçmişe nazaran önemini yitirdiğini söylemek mümkündür.

1922 yılında yenilenen ilkokul programlarında elifbâ dersi Türkçe dersinin içerisine alınmış, Kur'ân-ı Kerîm dersi altı yıl boyunca haftada beş saat olarak planlanmıştır.⁴⁸ 1924 yılı ders programında Kur'ân-ı Kerim ve din dersleri birleştirilerek ikinci sınıftan itibaren haftada iki ders okutulması planlanmış ve Kur'ân elifbâsı öğretimi ikinci sınıfın programına dâhil edilmiştir.⁴⁹ 1913 yılından itibaren hazırlanan her yeni

⁴³ *Tedrisât-ı İbtidâ'iyeye Kânûn-ı Muvakkatî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1329), 3-7; *Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 22.

⁴⁴ Satı Bey, "Tahsil-i İbtidâî Hakkında-Ma'ârif Nezâretinin Yeni İçtihadı", *İçtihad* 67 (12 Haziran 1913), 1464-1465.

⁴⁵ Mustafa Şefik, *Resimli Güzel Elifbâ İkinci Kısım Kur'an-ı Kerim'e Hazırlık* (İstanbul: y.y., 1340), 3.

⁴⁶ Ahmed Hâdî Maksudî, *Mu'allim-i şânî elifbâ-yı 'Arabî* (Kazan: y.y., 1331), 4-5; Ahmed Cevad, *Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum*, 2-3.

⁴⁷ Abdi Kamil, *Tecvîd* (İstanbul: y.y., 1299/1883), 4-9; *Tecvîd* (İstanbul: y.y., 1314/1897), 3; Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî yahut Mu'allimlere Rehmûmâ* (b.y.: Serasi Matbaası, 1315/1898), 10.

⁴⁸ *İlk, Orta Tedrisât Mektepleri Müfredat Programı* (Ankara: y.y., 1338), 157.

⁴⁹ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340), 3, 8.

ders programı ile kapsamı daraltılan Kur'ân dersleri 1926 yılında yenilenen ders programından tamamen kaldırılmıştır.⁵⁰

3. Elifbâ Derslerinde Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Osmanlı Devleti'nde mektebe başlamak için belirli bir kayıt zamanı olmaması, mektepteki öğrencilerin ders seviyelerinin birbirinden farklı olmasına sebep olmuştur. Bu durumda hoca, her öğrencinin ihtiyacı olan bilgiyi kendisine verebilmek için bireysel usul ile ders yapmak durumunda kalmıştır. 1838 yılında Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a tarafından yayımlanan layihada hocanın öğrencileri yanına çağırarak tek tek derslerini aldığı bireysel yöntem zaman ve emek kaybının yanı sıra sınıf disiplininin bozulmasına sebep olduğu için eleştirilmiştir. Bireysel yöntem yerine öğrencilerin topluca ders yaptığı ictimâ'î usûl önerilmiştir.⁵¹ Selim Sabit Efendi'nin *Rehnümâ-i Mu'allimîn* isimli öğretmen kılavuzunda ictimâ'î usûlün elifbâ öğretiminde nasıl uygulanması gerektiği ayrıntılı olarak izah edilmiş ve yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. 1870'li yıllara kadar grup çalışması yönteminin yaygınlaşmaması sınıflarda levha veya tahta olmaması, elifbâ öğretimi yapılırken yazıdan yeterince istifade edilememesi ile yakından ilgilidir. Söz konusu yıllardan itibaren ibtidâî mekteplerinde ders araç ve gereçlerinin çeşitlenmesi grup çalışması yönteminin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Elifbâ öğretiminde kullanılan yöntemleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

Gösterip yaptırma yöntemi: Elifbâ derslerinde gösterip yaptırma yöntemi, geçmişte olduğu gibi 1870'lerden sonra da yoğun olarak kullanılmıştır.⁵² Bu usulde harflerin öğretilmesiyle ilgili uzun izahlar yapılması yerine hoca tarafından önce doğru okuyuş yapılmakta, ardında öğrenci doğru okuyuşu tekrar etmektedir. Ders bitiminde ise

⁵⁰ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı* (İstanbul: Milli Matbaa, 1926), 3.

⁵¹ Selim Sabit Efendi, *Rehnümâ-i Mu'allimîn* (b.y.: y.y., ts.), 5-6; Hasan Sabri Ayvazof, *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim-i Terbiye* (İstanbul: Bahariye Matbaası, 1906), 11-12.

⁵² Ahmet Rasim, *Falaka*, sad. Sabri Koz (İstanbul: Arba Yayınları, 1987), 21-44; Hasan Ali Yücel, *Geçtiğim Günlerden* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 34-44; İsmail Kara - Ali Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), 259, 268, 303, 376.

dersin yapıldığı sayfa ödev olarak verilmektedir.⁵³ Elifbâ öğretiminin bir ses öğretimi olması ve hoca nezaretinde doğru seslerin öğrenilmesinin gerekliliği, elifbâ öğretimi sırasında gösterip yaptırma yöntemini kullanılmasını hayati hale getirmektedir.

Anlatım Yöntemi: Elifbâ öğretiminde kullanılan diğer bir usul, anlatım yöntemidir. Özellikle harflerin şekilleri, başta, ortada, sonda yazılışları, hareketlerin harfe verdiği sesler öğretilirken kullanılan anlatım yöntemi, diğer yöntemlerle birlikte kullanılmıştır.⁵⁴

Soru-cevap yöntemi: Öğrencileri aktif hale getirmek, öğrenilen bilgileri pekiştirmek ve tekrar etmek için kullanılan soru-cevap yöntemi de elifbâ öğretimi sırasında kullanılan yöntemlerdendir. Tablo halinde verilen harflerin öğrenilip öğrenilmediğini tespit etmek için harflerin karışık olarak sorulması, ses veya şekil olarak birbirine benzeyen harfler arasındaki farkların sorulması şekilde uygulanan bu usul de konuların pekişip pekişmediğinin anlaşılabilmesi bakımından önemlidir.⁵⁵

Hikâye Anlatım Yöntemi: Harflerin seslerinin hikâye anlatım yöntemi ile kavratılmaya çalışılması da diğer bir yoldur. Özellikle ses yönteminde kullanılan bu yöntemde harflerin önce sesleri hikâye içerisinde *ahhh*, *uffff*, *vizzzz*, *sssss* gibi doğal seslerden istifade edilerek öğretilmektedir.⁵⁶

Ayrıca elifbâ öğretiminde harflerin öğretimi sırasında çağrışım yoluyla öğretim tekniğinin de kullanıldığı görülmektedir.

Çağrışım Yoluyla Öğretim Tekniği: Harflerin tamamının bir dersin konusu olduğu dönemlerde harflerin öğrenciler tarafından kolay ezberlenebilmesi için kullanılan bu teknikte harflerin şekilleri öğrencinin zihin dünyasında olan şekillere benzetilmektedir: “ ا çubuk gibidir, ب beli eğrice, ت ona benzer, ث ona benzer, ج deve boyunlu, ح ona benzer, خ ona benzer, د deve dudaklı; ذ ona benzer; ر orak (yarım çember biçinde

⁵³ Selim Sabit, *Rehnumâ-i Mu'allimîn*, 18; Selim Sabit, *Elifbâ-yı Osmânî* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1290/1874), 4; Selim Sabit, *Risâle-yi Elifbâ'iyeye* (İstanbul: y.y., 1282/1866), 2.

⁵⁴ Selim Sabit, *Rehnumâ-i Mu'allimîn*, 13; Salih İhsan, *Osmanlı Lisânı Elifbâsı*, 32; Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî yahut Mu'allimlere Rehnumâ*, 10.

⁵⁵ Selim Sabit, *Rehnumâ-i Mu'allimîn*, 15; Salih İhsan, *Osmanlı Lisânı Elifbâsı*, 22; Fikri, *Türkçe Yeni Elifbâ* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1330), 5-7; İsmail Gaspıralı, *Hâce-i Şıbyan* (Bahçesaray: Tercüman Basımhanesi, 1890), 2-15; Abdulkadir, *Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî*, 11.

⁵⁶ Mehmed Masum, *Usûl-i Şavtiyye*, 9-12.

yassı bıçak) gibi ز ona benzer...⁵⁷ Çağrışım yoluyla öğretim tekniğinin uzun süre kullanıldığı ve zaman içinde benzetmelerin değiştiği görülmektedir. “ا harfinin oklağaça (oklava), ق harfinin kadiya, ك harfinin sındıya (makas) benzetildiği; ا ükrek, ب bükrek, ل oracık, م çomacık, ن çanacık” şeklinde tekerlemelerin kullanıldığı anlatılmaktadır.⁵⁸ Ayrıca harflerin farklılıkları üzerinden “الف te yok, ب altında bir nokta, ت üstünde iki nokta, ث üstünde üç nokta, ج karnında bir nokta, ح'da yok ila ahir...” örneğinde olduğu gibi çağrışım kurmaya çalışan tekerlemeler de bulunmaktadır.⁵⁹

Çağrışım yoluyla öğretim tekniği elifbâlarda resim kullanılmaya başlandıktan sonra da devam etmekte; resimdeki hayvan, bitki veya nesnenin ilk harfi ile öğretilmek istenen harf arasında ses bağı kurulmaktadır.⁶⁰ Osmanlı Türkçesi öğretimi açısından avantaj olan bu teknik, Kur'ân öğretimi açısından değerlendirildiğinde harflerin seslerini Arapça mahreçlerinden uzaklaştırması sebebiyle dezavantaja dönüşmektedir.

Elifbâ öğretiminde kullanılan tüm bu yöntem ve teknikler harflerin daha iyi kavranması, elifbânın daha kısa sürede ve doğru olarak okunmasının sağlanması için geliştirilmiştir. Elifbâ öğretiminde genel öğretim yöntemlerinin yanı sıra elifbâ öğretimine özgü öğretim yöntemleri de kullanılmaktadır. Tetkik edilen elifbâlar harf yöntemi ve savtî yöntem üzere hazırlanmışlardır.

3.1. Harf Yöntemi Üzere Hazırlanmış Elifbâlar

Elifbâlar elifbâ derslerinin nasıl yapıldığının somut göstergeleridir. Zira elifbâların incelenmesiyle elifbâ derslerinde nasıl bir yol izlendiği, harflerin, hareketlerin ve işaretlerin nasıl öğretildiğini büyük ölçüde anlaşılabilir. Daha önce de ifade edildiği gibi, elifbâ derslerinde alanında ilk olduğu kabul edilen *Elifbâ Cüz'ü* vasıtasıyla önce Kur'ân

⁵⁷ Necib Asım, “Elifbâmız Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Daru'l Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmu'ası* 2 (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332-1334), 132.

⁵⁸ Kara - Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 317, 321.

⁵⁹ Necib Asım, “Elifbâmız Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 132.

⁶⁰ Harputi Mehmed Ali, *Resimli İlâveli Nev Usûl*, 2-5; Mustafa Faik, *Yeni Usûl Resimli Türk-Osmanlı Elifbâsı yahut Türkçe Diline Başlangıç* (İstanbul: Sancakçıyan Matbaası, 1327), 8-9; Fikri, *Türkçe Yeni Elifbâ*, 15; Mustafa Hamid, *Resimli Elifbâ* (İstanbul: Kitabhane-i Hilmi, 1339), 8-10.

okuma kuralları öğretilmiş, Kur'an okuma belli bir seviyeye ulaştıktan sonra da Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinlerin okunmasına geçilmiştir. Hz. Ali tarafından yazıldığı düşünülen bu elifbâda öğretim usulü olarak harf yöntemi benimsenmiştir.⁶¹ Elifbânın ilk sayfasında tüm harfler topluca yazılmış, ikinci sayfadan itibaren harekeli okuma örneklerine yer verilmiştir. Bireysel usul ile yapılan derslerde önce harflerin isimleri sırasıyla ezberletilmiş sonra üstün, esre, ötre hareketinin tenvin ve cezm işaretinin öğretimine geçilmiştir. Hareke öğretiminin yapıldığı sayfada her bir harf üstün, esre ve ötre ile hareketlenmiştir. Bir harfin üzerinde üç hareketin olması, hareketlerin harfe verdiği sesin algılanmasının önüne geçmiş olmalı ki okuma sırasında heceleme yaptırılmıştır. Bu hecelemenin, "Elif üstün e, elif esre i, elif ötre ü, be üstün be, be esre bi, be ötre bü, te üstün te, te esre ti, te ötre tü, se üstün se, se esre si, se ötre sü..."⁶² şeklinde yapıldığı anlatılmaktadır. Harfin ismi, hareketin ismi ve sonra ortaya çıkan harekeli sesin söylenmesi şeklinde yapılan bu hecelemenin zamanla, "Elif üsü (üstün) e; elif esa (esre) i; elif üstü (ötre) ü; bessün (iki üstün) be, (...)", "Elifüsün e, elifesai, elifetörbü, besün be, feyesabi, feyetörbü", "Elif eyli ele ülü ümbür leyli beb, beb"⁶³ olarak değiştiği anlaşılmaktadır. Bu usul ile işlenen derslerde öğrencinin ne söylediğinin farkında olmadığı, hocasından duyduğunu tekrar ettiği aktarılmaktadır.⁶⁴ Bu haliyle söz konusu hecelemeden beklenen verim alınamamış ve heceleme ilerleyen yıllarda yapılan değerlendirmelerde "anlamı olmayan",⁶⁵ "fevkalade güç"⁶⁶ "muzır ve

⁶¹ Necib Asım, "Elifbâmız Hakkında Bazı Mülâhazalar", 131; Fuat Baymur, *İlkokuma Yazma Öğretimi* (İstanbul: İnkılab Kitabevi, 1947), 26.

⁶² Fuat Baymur, *İlkokuma Yazma Öğretimi*, 32; Kara - Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 298.

⁶³ Hecelemenin söz konusu seslere dönüşmesi mektep hatıralarını anlatan kişilerin sehven eksik veya yanlış hatırlamaları ile ilgili olabilir. Fakat 1850-1920 yılları arasında mektebe devam eden farklı kişilerin benzer bilgiler aktarması hecelemenin ifade edilen şekilde değiştiğini ortaya koymaktadır.

⁶⁴ Necib Asım, "Elifbâmız Hakkında Bazı Mülâhazalar", 132; Muallim Cevdet, "Selim Sabit Merhum Hakkında", 360; Baymur, *İlkokuma Yazma Öğretimi*, 32; Kara - Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 298, 310, 355.

⁶⁵ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 204.

⁶⁶ Baymur, *İlkokuma Yazma Öğretimi*, 32.

ürkütücü"⁶⁷ olarak tanımlanmıştır. Hareke öğretiminin yapıldığı sayfanın ardından tenvin konusu gelmekte ve yine aynı şekilde her bir harf iki üstün, iki esre ve iki ötre ile işaretlenmektedir. Bir harfin üzerinde bulunan bu üç işaretin seslendirilebilmesi için sayfanın öğretimi sırasında heceleme yapılmaya devam edilmektedir. Bu hecelemenin *elif iki üstün en, elif iki esre in, elif iki ötre ün* şeklinde olması gerekirken zamanla "elif kusun enni, elif kesa inni, elif kötür ünni",⁶⁸ "elif kusun enni, elif kesa enni, elif kötür enni"⁶⁹ gibi karşılığı olmayan seslere dönüştüğü aktarılmaktadır. Bir harfin üzerine üç hareketin yazıldığı dikkate alındığında hecelemenin, / harfinin üzerinde iki üstün var, bu haliyle / en sesi ile okunur, / harfinin altında iki esre var, bu haliyle / in sesi ile okunur, / harfinin üzerinde iki ötre var, bu haliyle / ün sesi ile okunur açıklamasını yapmak için geliştirildiği ancak zamanla amacının dışına çıktığı görülmektedir. Hareke ve işaretlerin harfe verdiği sesler kavranmadan hocanın söyledikleri tekrar edilerek yapılan elifbâ öğretimi, sürenin uzamasına sebep olduğu gibi Osmanlı Türkçesi ve Kur'an'ın arzu edildiği gibi okunmasını da geciktirmiştir.

1847 yılında yayımlanan *Şibyân Mekâtib-i Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât'* ta elifbâ öğretiminde harflerin üstün hareketli sesleri ile öğretilmesi; başta, ortada ve sonda yazılırken aldıkları şekillerin kavratılmasına yönelik çalışmalar yapılması önerilmiştir. Söz konusu talimatın üzerinden dokuz yıl geçtikten sonra 1856⁷⁰ yılından itibaren yeni elifbâlar yayımlanmaya başlanmış fakat talimatta önerildiği gibi harfler üstün hareketli sesleri ile öğretilmemiştir.⁷¹ Harf yöntemi üzere hazırlanmaya devam eden yeni elifbâlara, harflerin ve hareketlerin daha

⁶⁷ Muallim Cevdet, "Selim Sabit Merhum Hakkında", 360.

⁶⁸ Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, sad. A. Şükrü Çoruh (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2001), 13-21.

⁶⁹ Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım* (İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1986), 1-2; 21-29; Muallim Naci, *Ömer'in Çocukluğu* (İstanbul: Morpa, 2007), 23; Kara - Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 320-322, 355.

⁷⁰ *Elifbâ* (b.y.: y.y., 1272/1856), 1-2.

⁷¹ Osmanlı Türkçesi öğretimini hedefleyen Mehmed Rüşdî'ye ait *Nuhbetü'l-Etfâl* isimli eserin 1269/1853 yılında te'lif edildiğine dair belge olmakla birlikte, eserin mevcut olan birinci basımı 1274/1858 tarihlidir. Bu sebeple çalışma boyunca basım yılı 1272/1856 olan Elifbâ'nın ilk elifbâ olduğu ifade edilecektir. Osmanlı Arşivi (COA), *Meclis-i Vâlâ [İ. MVL]*, No. 280, Gömlek No. 10938.

kolay kavranabilmesi amacıyla yeni konular ilave edilmiştir. Zira hazırlandıkları yıllar dikkate alınarak incelendiğinde elifbâlardaki tekâmül görülebilmektedir. 1856 yılından itibaren hazırlanan elifbâların söz konusu yıllardaki müfredat programlarının aksine önce Osmanlı Türkçesi ardından Kur'ân okumayı öğretmeyi hedefledikleri anlaşılmaktadır.

1272/1856 yılında yayımlanan *Elifbâ*'da Arap alfabesine ek olarak Türkçede kullanılan پ, چ, ژ, ك harfleri ilave edilmiştir. Türkçe yazı yazmayı öğretebilmek amacıyla da harflerin başta, ortada ve sonda yazılışlarını gösteren dersler hazırlanmış, hareketlerin öğretimine *Elifbâ Cüz'ü*'nde (ts.) olduğu gibi bir harfin üzerine üç hareketin yazılması şeklinde devam edilmiştir. *Elifbâ Cüz'ü*'nden farklı olarak imlâ harflerinin öğretimine ve Türkçe okuma kaidelerine yer verilmiştir.⁷² İncelenen elifbâlar arasında günümüzde en çok tanınan ve üzerine çalışmalar yapılan elifbâ, hiç şüphesiz Mehmed Rüşdî tarafından hazırlanan *Nuhbetü'l-efâl*'dir (1274/1858). Söz konusu elifbâda Osmanlı Türkçesi okumak için gerekli olan harflere ve okuma kurallarına yer verilmiş, alfabe, çeşitli yazı türleri ile yazılmıştır. Harekeler bitişen ve bitişmeyen harfler tasnif edildikten sonra tanımlanmıştır. Elifbâda hareke öğretimi sırasında *elif üstün e*, *elif esre i* şeklinde yapılan heceleme galat-ı meşhur olmakla eleştirilerek "Hemze üstün ı, hemze esre ı, hemze ötre ı" şeklinde heceleme gerektiği belirtilmiştir. Hareke öğretiminde önce heceleme yapılarak daha sonra da heceleme yapılmadan okuma yapılmasının istenmesi elifbâ öğretimi açısından önemli bir gelişmedir.⁷³ Elifbâda duaların yazılı olduğu sayfada, duaların din kitapları yardımıyla okunabileceği belirtilmektedir. Bu açıklama elifbâda tenvin, şedde gibi konulara yer verilmesine rağmen elifbânın sadece Osmanlı Türkçesi öğretmek amacıyla yazıldığının göstergesidir.⁷⁴

Elifbâlarla ilgili bir diğer yenilik, 1863 yılında Mehmed Raşid b. Halil tarafından hazırlanan *Risâle-i Elifbâ'ıyye*'de yapılmıştır. Elifbâda

⁷² *Elifbâ*, 1272/1856, 1; *Usûl-i Cedîde Üzere Müretteb Elifbâ Cüz'ü* (İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, 1275/1859), 1; Nasif b. Mü'min el Mâluğ, *Elif Cüz'ü* (Paris: y.y., 1279/1863), 1.

⁷³ Mehmed Rüşdî, *Nuhbetü'l-efâl*, 11-12.

⁷⁴ Osmanlı Arşivi (COA), *Meclis-i Vâlâ [İ. MVL]*, No. 280, Gömlek No. 10938; Mehmed Rüşdî, *Nuhbetü'l-Etfâl*, 60.

harfler nokta sayılarına göre tasnif edilmiş ve harflerin incelik ve kalınlıkları üzerinde durulmuştur. Yazarın harflerin doğru mahreçlerinden çıkarılmasını önemseydiği harfin sesi ve mahreci hakkında vermiş olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır. İlk kez bir elifbâda harflerin mahrecinin tespit edilebilmesi için harfin başına hemze getirilerek harfin ب□, ج□, ذ□, ز□ gibi cezmlı sesleri ile okunmasının gerektiği belirtilmektedir.⁷⁵

Benzer şekilde Necib tarafından 1864 yılında yayımlanan *Elifbâ-yı Osmânî*'de harflerin mahreçleri üzerinde durmuş üstün harekede صَ سَ, صَ سَ, صَ سَ örneklerini; cizm işaretinde ائْ اَصْ□□ - ائْ اَصْ□□ örneklerini seçerek hoca nezaretinde harflerin doğru seslerinin çıkarılması sağlanmıştır. *Elifbâ-yı Osmânî*'de o zamana kadar hazırlanmış elifbâlardan farklı olarak karışık harf tablosuna da yer verilmiş ve harekeler ilk kez ا ا ا ا örneğinde olduğu gibi ayrı ayrı harflerin üzerine yerleştirilmiştir. Bu şekilde ayrı ayrı harflerin üzerine yazılmış olan harekeler günümüz eğitim bilimlerinin geldiği noktadan ele alındığında açıklık ilkesinin elifbâlardaki tezahürlerindedir. Daha sonra hazırlanan elifbâlarda da harekelerin ayrı ayrı harfler üzerine yazıldığı görülmektedir.⁷⁶

Usûl-i cedîd hareketinin öncülerinden olan Selim Sabit hazırladığı *Risâle-i Elifbâ'îyye* (1281/1863) ve *Elifbâ-yı Osmânî* (1290/1874) ile elifbâ öğretimine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Elifbâsında bütün harflerin topluca bir sayfada yazılmasına rağmen *Rehniümâ-i Mu'allimîn* (ts.) isimli öğretmen kitabında beşerli gruplar halinde öğretilmesini tavsiye etmesi, eğitim bilimleri açısından öğrenciye görelilik ilkesinin güzel bir örneğidir. Elifbâ derslerinde levha kullanılması, harflerin şekillerinin levhaya yazılarak öğrencilere gösterilmesi de 1800'lü yılların ortalarından itibaren sıbyan mekteplerinde yaygınlaştırılmaya çalışılan ders araç ve gereçlerinin elifbâ öğretimine yapmış olduğu olumlu katkılardandır.

Elifbâ öğretiminde önemli bir usul olan gösterip yaptırma yönteminin yoğun olarak kullanılması, hoca tarafından öğretilen

⁷⁵ Muhammed Raşid bin Halil, *Risâle-i Elifbâ'îyye* (İstanbul: Aşir Efendinin Taş Destegâhı, 1280/1864), 4-42.

⁷⁶ Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye, *Elifbâ Risalesi* (İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Gazetehanesi, 1283/1867), 5; Tirnovalı Muhammed Nuri, *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî* (İstanbul: y.y., 1311/1894), 49-50; *Muşahhah Elifbâ-yı Osmânî* (İstanbul: Evkâf-ı İslamiyye Matba'ası, 1322/1907), 8.

harflerin öğrenciler tarafından önce tek tek sonra topluca okunması, hatalı okuyuşların derste tespit edilip düzeltilebilmesi açısından önemli bir uygulamadır. Harflerin benzerliklerinin ve farklılıklarının anlatım/takrir yöntemi kullanılarak aktarılması, harflerin öğretimi tamamlandıktan sonra soru cevap yöntemi ile geri bildirim alınması, elifbâ öğretiminde söz konusu yıllarda uygulanması hedeflenen öğretim yöntemlerini ortaya koymaktadır. Selim Sabit, hazırlamış olduğu elifbânın daha iyi kavranabilmesi amacıyla yeni bir heceleme usulü önermiştir.⁷⁷ Harekeli harfleri yani heceleri okurken önce üstün harekeli harfin sonra harekenin, en sonunda da ortaya çıkan sesin söylenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu usule göre heceleme; harfin ismi, harekenin ismi ve ortaya çıkan sesin söylenmesi şeklinde değil de (ب (ا ب), ب (ا ب), ب (ا ب)) örneğinde olduğu gibidir. Yazar her harfi س (ا ب) örneğinde olduğu gibi ayrı ayrı harekemesi sebebiyle harekenin ismini söyleme gereği duymamıştır.⁷⁸ Yine burada da elifbâ öğretiminde yenilik yapılmaya çalışıldığı fakat *Elifbâ Cüz'ü'nün* (ts.) öğretiminde uygulanan hecelemenin etkilerinin devam ettiği görülmektedir. *Elifbâ-yı Osmânî'de o zamana kadar hazırlanmış olan elifbâlardan farklı olarak hareketler ve imlâ harfleri aynı sayfada öğretilmektedir.* Selim Sabit'in hazırlamış olduğu elifbâ, uzun yıllar Osmanlı Devletinin farklı coğrafyalarında okutulmuştur.⁷⁹

Dâru'l-Mu'allimîn-i Sıbyân'ın müdürü olan Mehmed Cevdet tarafından hazırlanan *Feyzü'l-'amîm fi esrâri't-ta'lîm* (1290/1874) isimli elifbâda, ilk derste yeni bir yol izlenmiş, harflerin müstakil şekillerinin yanı sıra başta, ortada ve sonda yazılırken aldıkları şekiller de aynı kutucuk içinde verilmiştir. Harflerin öğretimi sırasında hiç değişmeyen kısımlarına vurgu yapılması ve ilk derste harflerin başta, ortada ve sonda yazılırken aldıkları şekillerin kavratılması, konuyla ilgili önemli bir gelişmedir.⁸⁰ *Feyzü'l-'amîm fi esrâri't-ta'lîm* yayımlanıncaya kadar hazırlanan elifbâlarda önce heceleme yapılması, harekeli okuma

⁷⁷ Selim Sabit, *Rehnümâ-i Mu'allimîn*, 18; Selim Sabit, *Elifbâ-yı Osmânî*, 4; Selim Sabit, *Risâle-i Elifbâiyye*, 2-6.

⁷⁸ Selim Sabit, *Rehnümâ-i Mu'allimîn*, 12-13

⁷⁹ Osmanlı Arşivi (COA), *Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi [MF. İBT]*, No. 8, Gömlek No. 17; Osmanlı Arşivi (COA), *Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi [MF. İBT]*, No. 4, Gömlek No. 43.

⁸⁰ Mehmed Cevdet, *Feyzü'l-'amîm fi esrâri't-ta'lîm* (b.y.: y.y., 1290/1874), 16-20.

kavrandıktan sonra hecelemenin bırakılması önerilmişken Mehmed Cevdet, hiç heceleme yapmadan okuma yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu yönüyle Mehmed Cevdet'in çağdaşlarından farklı bir yol izlediğini belirtmek gerekmektedir.

3.2. Sesi Esas Alarak Hazırlanmış Elifbâlar

1890'lı yıllara gelindiğinde harf yöntemine alternatif olarak savtî usûl (sesli yöntem) üzere hazırlanmış elifbâlar yayımlanmaya başlamıştır. Savtî usûlde harflerin seslerinin öğretilmesi esastır. Bu bağlamda savtî usûl üzere öğretim yapmayı hedefleyen iki tür elifbâ bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İsmail Gaspıralı tarafından 1890 yılında yayımlanan *Hâce-i Şıbyân*'da olduğu gibi, harflerin isimleriyle birlikte seslerinin de öğretildiği elifbâlardır. Bu usulde harflerin seslerinden kasıt cezm hareketinin harfe verdiği sestir. 1890 yılına kadar yazarlar tarafından ilk sayfada topluca yazılmış olan harflerin hoca tarafından gruplandırılarak öğretilmesi önerilmekteyken *Hâce-i Şıbyân*'da bu öneri öne çıkarılmıştır. Söz konusu elifbâda harfler, gruplar halinde ve klasik harf sıralaması değiştirilerek öğretilmektedir.⁸¹

Savtî usûl olarak ifade edilen ikinci bir elifbâda 1847 yılında yayımlanan talimatta önerildiği üzere harflerin üstün hareketli sesleri ile öğretilmesi esas kabul edilmiştir. Bu usul üzere hazırlanmış ilk elifbâ daha önce de bahsi geçmiş olan 1308/1891 yılında yayımlanan *İsmâîl Hakkı Elifbâsı*'dır. *İsmâîl Hakkı Elifbâsı*'nda önce imlâ harfleri olan *ه , ل , ع , و* harflerinin öğretimi yapılmıştır. Daha sonra diğer harfler üstün hareketinin harfe verdiği ses ile öğretilmiştir. Bu durum, harflerin isimlerinin öğretilmesiyle üstün hareketinin harfe verdiği sesin öğretilmesi arasında okuma yapılırken karşılaşılan sorunlar bakımından fark olmadığı belirtilerek zaman zaman eleştirilmiştir.⁸² İlerleyen yıllarda yayımlanan başka elifbâlar da bu usul ile öğretim yapılmasını esas almışlardır.⁸³

⁸¹ İsmail Gaspıralı, "Tedrisât-ı Umûmiye Hakkında", *Şıra-ı Mustakim* 49 (Temmuz 1324), 364.

⁸² M. Şerif, *Rehber-i Tadrîs* (İstanbul: Tanin Matbaası, 1327), 23-24; Heyet, "Elifbâ Müzâkerâtı", 38-39

⁸³ Ahmet Şükrü, *Türkçe Elifbâ* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331), 3; Mustafa Hamid, *Resimli Elifbâ*, 4-6; Abdülkadir, *Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî*, 7.

Mehmed Masum'un hazırlamış olduğu *Usûl-i Şavtiyye Elifbâ* (1325) ve *Usûl-i Şavtiyye* (1330) isimli öğretmen kitabı, yayımlanmış olduğu yıllarda savtî usulün nasıl anlaşıldığının önemli kaynaklarındandır. Mehmet Masum'a göre harflerin öğretimine başlamadan önce öğrencilerin dikkatini çekecek şekilde harflerin sesleri ile çalışmalar yapılması, ses yönteminin bir parçasıdır. Hikâyeler yoluyla yapılan bu ses çalışmalarında *ahh*, *ufff*, *ayyy*, *vızzz* gibi çocuğun dünyasındaki seslerin kullanılması, hem sese aşinalık kazandırması hem de çocuğu derse motive etmesi açısından önemlidir. Mehmet Masum, tıpkı günümüz alfabe öğretiminde uygulanan ses temelli yöntemdeki gibi önce harflerin seslerini fark ettirmekte, daha sonra telaffuz ettirmekte, nihayet harfin şeklini öğretmektedir.⁸⁴ Daha sonra hazırlanan elifbâlarda da benzer önerilerin yapıldığı görülmektedir.⁸⁵

Savtî usûl ile hazırlanan bazı elifbâlarda harflerin seslerinin öğretimi yapılırken elifbâda harfin öğretimi için kullanılan görselin ilk harfi veya ilk hecesi üzerinden ses öğretimi yapılmaktadır. Osmanlı Türkçesi öğretimi açısından önemli olan bu usulde, Tavşanın ط'sı, kurbağanın ؤ'ı şeklinde yapılan bu benzetmeler, resim ile harf arasında bağ kurulmasına yardımcı olmakta ve hatırlamayı kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bazı elifbâlarda mahreçleri ve sıfatları bakımından birbirinden farklı olan harfler ض = ط , ت = ط , ز = ض , ح = ه , ص = س = ث , د = ض yazılmakta ve böylelikle dile kolay gelen Türkçe sesleri ile öğretilmektedir.⁸⁶

Söz konusu elifbâlarda öğrenilen harflerle Kur'ân'ın da okunacağı düşünüldüğünde harflerin tashihi için bir çalışma yapılmadığı takdirde harflerin Arapça mahreçlerinden çıkarılması mümkün görünmemektedir.⁸⁷ Bu sebeple savtî usul üzere hazırlanan elifbâlarda harflerin seslerinin Osmanlı Türkçesi esas alınarak öğretilmesi, Arapça

⁸⁴ Mehmed Masum, *Usûl-i Şavtiyye Elifbâ*, 1; Mehmed Masum, *Usûl-i Şavtiyye*, 4-11.

⁸⁵ Ahmed Cevad, *Usûl-i Şavtiyye Üzere Altun Elifbâ* (Dersâadet: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1332) 4, Mehmed Emin, *Tertîbât-ı Cedîde Üzere Teshîlatlı Türkçe Elifbâ ve Usûl-i Kırâat* (b.y.: y.y., 1330), 3; Mustafa Şefik, *Resimli Güzel Elifbâ* (İstanbul: y.y., 1925), 8.

⁸⁶ Mehmed Ali Harputi, *Resimli İlâveli Nev Usûl*, 16; Ahmed Cevad, *Usûl-i Şavtiyye Üzere*, 45; Mustafa Faik, *Usûl-i Şavtiyye ve Ameliyye*, 54.

⁸⁷ Ali Haydar - H. H., *Tecrübeli Kolay Elifbâ* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1337), 22-23; Abdulkadir, *Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî*, 7; Mehmed Hilmi, *Osmanlı Hürriyet Elifbâsı ve Otuz Günde Okumak Yazmak* (İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1327), 6.

işaret ve kuralların öğretimine yeterince zaman ayrılmaması Kur'ân kıraatini olumsuz etkilemiştir.⁸⁸ Bu durum 1911 yılında Selanik'te yapılan Muallimler Kongresine konu edilmiş, elifbâ derslerinin Türkçe elifbâ ve Kur'ân elifbâsı ismi ile iki ayrı ders olarak yapılması gerektiğine karar verilmiştir.⁸⁹

4. Sadece Kur'ân Öğretimi İçin Hazırlanan Elifbâlar

Selanik Muallimler Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda 1911 yılından itibaren sadece Kur'ân öğretimini hedefleyen elifbâlar hazırlanmaya başlanmıştır. Söz konusu elifbâlar, Arap alfabesini Osmanlı Türkçesi okuyabilmek amacıyla öğrenmiş olan çocuklara Kur'ân okumayı öğretmek maksadıyla hazırlanmıştır. Osmanlı Türkçesi öğretimi sırasında harfler Türkçede kullanılan sesleri ile öğretildiği için Kur'ân elifbâlarının bazılarında yazarların harflerin mahreçlerinden çıkarılmasına yönelik uyarıları olduğu görülmektedir.⁹⁰ Diğer bazılarının ise, seçmiş olduğu usul ve örnek kelimeler sayesinde uygulamalar yaptırarak harflerin mahreçlerini öğretmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Ahmed Cevad'ın *Yeni Elifbâ: Kur'ân Okuyorum* (1328) ve Ahmed Hadi Maksudî'nin *Mu'allim-i sâni elifbâ-yı Arabî* (1331) isimli elifbâları örnek olarak gösterilebilir.⁹¹ Her iki elifbâda da harfler topluca ilk sayfada verilmiş olmasına rağmen, ikinci sayfadan itibaren her bir harf üzerinde tek tek durulmuş, hareke ve işaretler tedrici olarak öğretilmiştir. Türkçeye göre yakın sesli olan harfler için ayrıca okuma etkinlikleri yaptırılarak aralarındaki ses farklılıkları kavratılmaya çalışılmıştır.⁹²

⁸⁸ Abdülfettah, *Yeni Tertîb Elifbâ-yı Osmânî*, 3; Ahmed Nazîf, *Tertîb-i Sâni Elifbâ-yı Cedîd* (b.y: y.y., 1335), 2; Mehmed Halid, *Kur'an Mu'allimi*, 3; Ali Haydar, *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*, 1.

⁸⁹ Heyet, "Elifbâ Müzâkerâtı", 38-39.

⁹⁰ Demir Hafız Mehmed, *Kur'an-ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri*, 1; Mustafa Şefik, *Resimli Güzel Elifbâ: Kur'an-ı Kerim'e Hazırlık*, 3-4; Ahmed Cevad, *Yeni Elifbâ: Kur'an-ı Okuyorum*, 4-15; Ahmed Hâdî Maksudî, *Mu'allim-i sâni elifbâ-yı Arabî*, 4-17; Hafız Nuri, *Teshîl-i kıraat-ı Arabiye* (İstanbul: Mürettibin-i Osmânîye Matbaası, 1329), 8-25.

⁹¹ Ahmed Cevad, *Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum*, 2; Ahmed Hâdî Maksudî, *Mu'allim-i sâni elifbâ-yı Arabî*, 2.

⁹² Ahmed Hâdî Maksudî, *Mu'allim-i sâni elifbâ-yı Arabî*, 10-11, 14-15.

Kongre sonrası Kur'ân öğretimi için Mehmed Halid tarafından 1923 yılında hazırlanan *Ta'limu'l-Kur'ân* elifbâ öğretimi açısından dikkat çekici bir çalışmadır.⁹³ Harf yöntemine göre hazırlanan elifbânın uygulama esaslarını anlatan öğretmen kitabı bulunmaktadır. *Kur'ân Mu'allimi* isimli söz konusu öğretmen kitabı, Kur'ân elifbâsı öğretiminde hocaya yol göstermesi için hazırlanmış ilk öğretmen kitabıdır. *Ta'limu'l-Kur'ân*'da harfler topluca ilk sayfada verilmesine rağmen öğretmen kitabındaki açıklamalardan harflerin cezmlî sesleri ile öğretilmesinin istendiği, hareke ve işaretlerin öğretiminde de ses çalışmaları yapılması önerildiği görülmektedir. Bu yönüyle *Ta'limu'l-Kur'ân*'ın ses temelli bir usul izlediğini söylemek mümkündür. *Kur'ân Muallimi*'ndeki açıklamalardan *Ta'limu'l-Kur'ân*'daki derslerin üç aşamada yapıldığı anlaşılmaktadır. Birinci aşamada elifbâda yer almayan örnek hece ve kelimeler üzerinden derse hazırlık çalışmaları yapılmakta; ikinci aşamada öğrencilerin elifbâsı kapalıyken hoca'nın elifbâdaki örnekleri okuması, öğrencilerin ise sadece sese odaklanıp okunan kelimeleri dinlemesi istenmekte; üçüncü aşamada da öğrencilerin elifbâlarından örnek kelimeleri okumaları beklenmektedir. Mehmed Halid'in elifbâ öğretimi sırasında öğrencilerin kulaktan öğrenme potansiyelinin farkında olunması ve şifahi öğretime daha fazla zaman ayrılmasını tavsiye etmesi harflerin doğru seslerinin yerleşmesi açısından önemli bir tavsiyedir. Ayrıca harflerin her zaman doğru sesleri esas alınarak okunması, geçmişte öğrenilmiş olan konuların yeni öğrenilen konuların gölgesinde kalmaması yani her kuralın her zaman uygulanmak üzere öğrenildiğinin bilincinde olunması da elifbâ derslerinde ihmal edilmemesi gereken hususlardandır.⁹⁴ Mehmed Halid'in elifbâsı ve öğretmen kitabı bir bütün halinde değerlendirildiğinde yazarın Kur'ân öğretimini önemseydiği ve elifbâ öğretiminde uygulanmak üzere bir usul geliştirme çabasında olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde yeni baskıları yapılmaya devam eden Ali Haydar'ın hazırladığı *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nda teorik bilgi verilmekten kaçınılmakta, hareke ve işaretlerle ilgili herhangi bir açıklama yapılmamaktadır. Ayrıca çocuklar okunacak olan kelimeleri bir bütün halinde kavradıkları için heceleme yaptırmaya gerek

⁹³ Mehmed Halid, *Ta'limu'l-Kur'ân*, 2.

⁹⁴ Mehmed Halid, *Kur'an Mu'allimi*, 4-10.

duyulmamaktadır.⁹⁵ İlk derste harfler tekrar edildikten sonra üstün harekesinden sonra med olan / , esre harekesinden sonra med olan ٤ , ötre harekesinden sonra da med olan ٥ harfi öğretilmektedir. Elifbâda harflerin kısa okunuşlarının hemen ardından uzun okunuşlarına yer verilmesi gereksiz medli okuyuşların önüne geçmek için olmalıdır.

Sadece Kur'ân okumayı öğretmek amacıyla hazırlanan elifbâların özellikle hareke ve işaretlerin okunuşunun öğretimine odaklandığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı Türkçesi okumayı öğrenen çocukların Kur'ân okumayı öğrenecek olması sebebiyle söz konusu yıllar için olağandır. Söz konusu Kur'ân elifbâları, 1926 yılında hazırlanan müfredat programından Kur'ân-ı Kerim dersleri kaldırılıncaya kadar kullanılmaya devam edilmiştir.

Sonuç

Elifbâ öğretimiyle ilgili yapılan tetkikat sonucunda sıbyan mekteplerindeki elifbâ derslerinde 1800'lü yılların ortalarına kadar Kur'ân öğretiminin ön planda olduğu, Osmanlı Türkçesi öğretiminin ise ikinci planda kaldığı görülmektedir. Kur'ân ve Osmanlı Türkçesinin öğretilmesinde bazı problemlerin yaşandığı ve söz konusu problemlerin mektebe kayıt dönemi ve devam zorunluluğu olmaması ile yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zira her yeni başlayan öğrenci ile bireysel olarak ilgilenmek zorunda kalan hoca, elifbâ derslerinde zaman ve emek kaybının yanı sıra sınıf içi disiplin oluşturmakta da sıkıntılar yaşamıştır. Ayrıca elifbâ derslerinde kullanılan *Elifbâ Cüz'ü'*nün uzun yıllar hiç değiştirilmeden kullanılmasının da sıkıntılara sebep olduğunu söylemek mümkündür. Zira söz konusu elifbâ, içerik, usul, yöntem ve teknik açılardan ihtiyaçları tam olarak karşılar nitelikte görünmemektedir.

Usûl-i cedid hareketinin etkisi ile sıbyan mekteplerinde yapılmak istenen ıslahat çalışmalarına bazı hocaların direnmesi, ibtidâî mekteplerinin açılmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu mekteplerin açılması, mektebe kayıt için belirli bir kayıt döneminin ve devam zorunluluğunun olması, ders araç ve gereçlerinin çeşitlenmesi, yeni elifbâlar hazırlanması ve elifbâya özgü öğretim yöntemlerinin geliştirilmesi bakımından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Diğer yandan Osmanlı Türkçesinin geçmişe nazaran daha önemli hale gelmesi, sıbyan

⁹⁵ Ali Haydar, *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*, 1.

mekteplerindeki Kur'ân öğretiminin ikinci plana alınmasına sebep olmuştur. Özellikle 1890 yılından itibaren savtî usul ile hazırlanan elifbâlarda harflerin Türkçe seslerinin öğretilmesi, Türkçe açısından benzer sesli harflerin aynı harfmış gibi kavratılması, cezm, şedde, med gibi konulara yeterince zaman ayrılması Kur'ân öğretimini olumsuz etkilemiştir.

1911 yılından itibaren Kur'ân ve Osmanlı Türkçesi öğretimi için ayrı ayrı elifbâlar hazırlanması önemli bir gelişme olmuştur. Fakat Kur'ân elifbâları harfleri Türkçe elifbâda öğrenmiş olan çocuklara hareke ve işaretleri öğretmek amacıyla hazırlandığı için harflerden ziyade hareke ve işaretlerin öğretilmesine ağırlık verilmiştir. Bu durumda yeni hazırlanan Kur'ân elifbâları şekilsel olarak harf yöntemi üzere hazırlanan elifbâlarla benzerlik göstermiştir. Söz konusu Kur'ân elifbâlarının bazıları içerik olarak sesi esas alan yöntemi önermelerine rağmen dönemin sosyal ve siyasi şartları sebebiyle yaygınlaştıramamıştır. Böylece Cumhuriyet'in ilanından sonra yayımlanan elifbâların da geçmişte olduğu gibi harf yöntemi üzere hazırlanması pekiştirilmiştir.

Tüm bu bilgilerden ve incelenen elifbâlardan hareketle elifbâ öğretilmesine yönelik şu önerileri yapabiliriz: Sesi esas alarak hazırlanan elifbâlar öğrenmeyi kolaylaştırıcı unsurlar içerdiği için Kur'ân öğretilmesinde yaygınlaştırılmalıdır. Bu usulün Arapçanın kendine has yapısı dikkate alınarak Kur'ân elifbâlarına da uygulanması, harflerin Arapça seslerinin doğru telaffuz edilebilmesi açısından faydalı olacaktır. Kur'ân elifbâsı öğretilmesinde Türkçe bakımından sesleri birbirine benzeyen ث س ص harflerinin s harfinde birleştirilmeden farklı seslere sahip oldukları vurgulanarak öğretilmesi; harflerin Tavşanın ط'sı, kurbağanın ق'ı örneklerinde olduğu gibi Arapça harfler ile Türkçe harfler arasında ses bağı kurulmadan öğretilmesi, Kur'ân'ın doğru telaffuzlarla okunmasını kolaylaştıracaktır. Harflerin şekillerinin hiç değişmeyen kısımlarına vurgu yapılarak öğretilmesi öğrencilerin kelime içerisinde harfi daha rahat kavramasını sağlayacaktır. Tüm bunlara ilave olarak derslerin bireysel usul yerine grup halinde ta'lim yapılarak işlenmesi, zaman ve emek kaybını önlemenin yanı sıra sınıf içi disiplinin sağlanmasına da büyük katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Abdi Kamil. *Tecvîd*. İstanbul: y.y., 1299/1883.
- Abdullah Vehbi. *Usûl-i İbtidâî yahut Mu'allimlere Rehnümâ*. b.y.: Serasi Matbaası, 1315.
- Abdülfettah. *Yeni Tertîb Elifbâ-yı Osmânî*. b.y.: y.y., ts.
- Ahmed Cevad. *Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum*. İstanbul: Matbaa-i Osmânîye, 1328.
- Ahmed Cevad. *Usûl-i Şavtiyye Üzere Altûn Elifbâ*. Dersaâdet: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1332.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Dersaâdet: Matbaa-i Osmaniye, 1301/1884.
- Ahmed Hâdî Maksudî. *Mu'allim-i sâni elifbâ-yı 'Arabî*. Kazan: y.y., 1331.
- Ahmed Nazif. *Tertîb-i sâni Elifbâ'yı Cedîd*. b.y.: y.y., 2. Basım, 1335.
- Ahmet Şükrü. *Türkçe Elifbâ*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.
- Akyürek, Süleyman. "Kabîsî". *Klasik İslam Eğitimcileri*. ed. Mustafa Köylü - Ahmet Koç. 125-158. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Akyürek, Süleyman. "Tanzimat Dönemi İlköğretim Okullarında Usûl-i Cedîd Hareketi". Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi, 2012.
- Ali Haydar - H. H. *Tecrübeli Kolay Elifbâ*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1337.
- Ali Haydar. "Elifbâ Kitâbiyâtı". *Mu'allimler Mecmu'ası*. 17-18 (1924), 350-359.
- Ali Haydar. *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 3. Basım, 1927.
- Ali İrfan. *Son Elifbâ-yı Osmânî*. Dersaâdet: Şems Matbaası, 1328.
- Ali Rıza Bey. *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. sad. A. Şükrü Çoruh. İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2001.
- Ayvazof, Hasan Sabri. *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim-i Terbiye*. b.y.: Bahariye Matbaası, 1906.
- Baymur, Fuat. *İlkokuma Yazma Öğretimi*. İstanbul: İnkılab Kitabevi, 1947.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. "Muhammed İbn Sahnûn". *Klasik İslam Eğitimcileri*. ed. Mustafa Köylü - Ahmet Koç. 19-37. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Berker, Aziz. *Türkiye'de İlk Öğretim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1945.

- H. AYAR & İ. BAŞKURT / The teaching of Elifbâ (the Qur'anic Alphabet) from the Proclamation of Imperial Edict of Tanzimat to the Acceptance of the Latin Alphabet | 613
- Binbaşıoğlu, Cavit. *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayınları, 2009.
- Cem'iyet-i Tadrîsiyye-i. *Elifbâ Risâlesi*. İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Gazetehanesi, 1283/1867.
- (COA), Osmanlı Arşivi. *Mesâil-i Mühimme [İ. MSM]*. No. 25, Gömlek No. 653.
- (COA), Osmanlı Arşivi. *Hariciye [İ. DH]*. No. 134, Gömlek No. 6903.
- (COA), Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vâlâ [İ. MVL]*. No. 481, Gömlek No. 21788.
- (COA), Osmanlı Arşivi. *Şûrâ-i Devlet [ŞD]*. No. 205, Gömlek No. 11.
- (COA), Osmanlı Arşivi. *Mesâil-i Mühimme İ. MSM*. No. 25, Gömlek No. 261.
- (COA), Osmanlı Arşivi. *Mektûbî Kalemi [MF. MKT]*. No. 2, Gömlek No. 176.
- (COA), Osmanlı Arşivi. *Dahiliye [İ. DH]*. No. 679, Gömlek No. 47295.
- (COA), Osmanlı Arşivi. *Mektûbî Kalemi [MF. MKT]*. No. 391, Gömlek No. 20.
- (COA), Osmanlı Arşivi. *Meclîs-i Vâlâ [İ. MVL]*. No. 280, Gömlek No. 10938.
- (COA), Osmanlı Arşivi. *Tedrîsât-ı İbtidâiye Kalemi [MF. İBT]*, No. 8, Gömlek No. 17.
- (COA), Osmanlı Arşivi. *Tedrîsât-ı İbtidâiye Kalemi [MF. İBT]*, No. 4, Gömlek No. 43.
- Demir Hafız Mehmed. *Kur'an-ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 2. Basım, 1345.
- Dodurgalı, Abdurrahman. "İbn Sînâ". *Klasik İslam Eğitimcileri*. ed. Mustafa Köylü - Ahmet Koç. 183-217. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Düstûr Birinci Tertîb*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289/1873.
- Elifbâ Cüz'ü*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanetler Hazinesi, 436, 18a, ts.
- Elifbâ Cüz'ü*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanetler Hazinesi, 437, 18a, ts.
- Elifbâ Cüz'ü*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 2561/165, 18a, ts.
- Elifbâ Cüz'ü*. İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi, 190-0410, 18a, ts.

Elifbâ. b.y.: y.y., 1272/1856.

Ergin, Osman. *Türkiye Maârif Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.
Etfâlin Ta'lîm ve Tadrîs ve Terbiyelerine ne vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine dair Şıbyân Mekâtib-i Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'lîmât. İstanbul: y.y., 1263/1847.

Fikri. *Türkçe Yeni Elifbâ*. İstanbul: Karabet Matbaası, 2. Basım, 1330.

Hafız Nuri. *Teshîl-i kırâat-ı Arabiye*. İstanbul: Mürettibin-i Osmânîye Matbaası, 1329.

Heyet. "Elifbâ Müzâkerâtı". *Selanik Vilâyeti Birinci Mu'allimler Kongresi Mecmu'ası*. 350-359. Selanik: Osmaniye Matbaası, 1328.

Hızlı, Mefail. *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri*. Bursa: Rağbet Yayınları, 1995.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı. İstanbul: Milli Matbaa, 1926.

İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı. Ankara: y.y., 1338.

İsmail Gaspıralı. *Hâce-i Sıbyan*. Bahçesaray: Tercüman Basımhanesi, 1890.

İsmail Gaspıralı. "Tedrisât-ı Umûmiye Hakkında". *Şırat-ı Mustakim* 49 (Temmuz 1324), 364.

İsmail Hakkı. *İsmail Hakkı Elifbâsı*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1308/1891.

Kara, İsmail - Birinci, Ali. *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2012.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Kilisli Muallim Rifat. "Mekteb Hatıraları". *Muallimler Mecmuası*. 30 (1925), 1338-1358.

M. Abdülkadir. *Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî*. Dersâdet: y.y., 1327.

M. Şerif. *Rehber-i Tadrîs*. İstanbul: Tanin Matbaası, 1327.

Maarifi Umumiye Nizamnâmesi. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1286/1869.

Mahmud Cevad. *Ma'ârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338.

Mehmed Ali Harputi. *Resimli İlâveli Nev Usûl Ta'lîm-i Kırâat yâhûd Elifbâ-yı Türkî*. İstanbul: Matbaa-i Mokosyan, 2. Basım, 1326.

Mehmed Cevdet. *Feyzü'l amim fî esrari't-ta'lîm*. b.y.: y.y., 1290/1874.

Mehmed Emin. *Tertîbât-ı Cedîde Üzere Teshilatlı Türkçe Elifbâ ve Usûl-i Kırâat*. b.y.: y.y. 1330.

- Mehmed Halid. *Kur'an Muallimi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341.
- Mehmed Halid. *Ta'lîmu'l-Kur'ân*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1341.
- Mehmed Hilmi. *Osmanlı Hürriyet Elifbâsı ve Otuz Günde Okumak Yazmak*. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1327.
- Mehmed İzzet. *Yeni Kırâatden Elifbâ*. İstanbul: Kanaat Matbaası, 1328.
- Mehmed Masum. *Usûl-i Savtiyye*. İstanbul: Matbaa-i Arşak Garoyan, 7. Basım, 1330.
- Mehmed Masum. *Usûl-i Şavtiyye Elifbâ*. İstanbul: Edeb Matbaası, 3. Basım, 1325.
- Mehmed Rüşdî. *Nuhbetü'l-Etfâl*. İstanbul: Necip Efendi Litografya Destgâhı, 1274/1858.
- Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.
- Muallim Cevdet. "25 Sene Evvelki Hatıralardan: Selim Sabit Merhum Hakkında". *Tedrisat Mecmuası*. 13/18 (Nisan 1925), 360-367.
- Muallim Naci. *Ömer'in Çocukluğu*. İstanbul: Morpa, 2007.
- Muhammed Raşid bin Halil. *Risâle-i Elifbâ'ıyye*. İstanbul: Aşir Efendinin Taş Destegâhı, 1280/1864.
- Muşahhah Elifbâ-yı Osmânî*. İstanbul: Evkâf-ı İslamiyye Matba'ası, 12. Basım, 1322/1907.
- Mustafa Faik. *Usûl-i Şavtiyye ve Ameliyye Üzere Müretteb Mükemmel ve Muşavver Elifbâ-yı Osmânî*. İstanbul: Şems Matbaası, 1330.
- Mustafa Faik. *Yeni Usûl Resimli Türk-Osmanlı Elifbâsı yahut Türkçe Diline Başlangıç*. İstanbul: Sancakçıyan Matbaası, 1327.
- Mustafa Hamid. *Resimli Elifbâ*. İstanbul: Kitabhane-i Hilmi, 4. Basım, 1339.
- Mustafa Şefik. *Resimli Güzel Elifbâ: İkinci Kısım-Kur'an-ı Kerim'e Hazırlık*. İstanbul: y.y., 1340.
- Mustafa Şefik. *Resimli Güzel Elifbâ*. İstanbul: y.y., 4. Basım, 1925.
- Midhat Sadullah. *Cumhuriyet Elifbâsı-Kur'an-ı Kerim'e Başlıyorum*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye, Matbaa ve Kütübhanesi, 1342.
- Nasif b. Mü'min el Mâluf. *Elif Cüz'ü*. Paris: y.y., 1279/1863.
- Necib Asım. "Elifbâmız Hakkında Bazı Mülâhazalar". *Daru'l Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmu'ası* 2 (1332-1334), 131-136.
- Necib. *Elifbâ-yı Osmânî*. İstanbul: y.y., 1281/1865.
- Rasim, Ahmet. *Falaka*. sad. Sabri Koz. İstanbul: Arba Yayınları, 1987.
- Salih İhsan. *Osmanlı Lisâmı Elifbâsı*. İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, 1326.

Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiyye-İkinci Sene-. Dârülhilâfetülâliye: Matbaa-i Âmire, 1317.

Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiyye-Üçüncü Sene-. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1318.

Satı Bey. "Elifbâyı Nasıl Öğretmeli". *Tedrîsât-ı İbtidâiye Mecmu'ası 1* (Şubat 1326). 20-23.

Satı Bey. "Tahsîl-i İbtidâî Hakkında-Ma'ârif Nezâretinin Yeni İçtihadı". *İçtihad* 67 (12 Haziran 1913). 1462-1466.

Selim Sabit. *Risâle-yi Elifbâ'iyeye*. İstanbul: y.y., 1282/1866.

Selim Sabit. *Elifbâ-yı Osmânî*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1290/1874.

Selim Sabit Efendi. *Rehnümâ-i Mu'allimîn*. b.y.: y.y., ts.

Somel, Selçuk Akşin. "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler". 150. *Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*. 61-84. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007.

Şahbaz, Namık Kemal. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Tecvîd. İstanbul: y.y., 1314/1897.

Tedrîsât-ı İbtidâ'iyeye Kânûn-ı Muvakkatî. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1329.

Te'lif ve Tercüme Nizamnâmesi. Dersaâdet: Matbaa-i Âmire, 1287.

Tırnovalı Muhammed Nuri. *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî*. İstanbul: y.y., 1311/1894.

Türkyılmaz, Selçuk. *İsmail Gaspıralı'nın Eğitim Anlayışı*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Usûl-i Cedîde üzere Müretteb Elifbâ Cüz'ü. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, 3. Basım, 1275/1859.

Yahya Kemal. *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*. İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1986.

Yücel, Hasan Ali. *Geçtiğim Günlerden*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Zengin, Zeki Salih. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)*. İstanbul: MEB Yayınları, 2004.

Zengin, Zeki Salih. *II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*. Adana: Baki Kitabevi, 2003.